

İCMA'IN HAKİKATİ VE İSLÂM TEŞRİ'İNDEKİ ÖNEMİ

Prof.Dr. Y. Vehbi YAVUZ*

The Nature of the Ijma' (Consensus) And its Significance in the Islamic Legislation

Ijma' is the third source of the Islamic legislation after Qur'an and sunnah. *Icma'* has played a big role in solving problems in the age of first four righteous Caliphs which that age is golden age of legislation. But the nature and reality of *ijma'* is ignored due to some covered historical facts therefore *icma* could not take his high place in legislation during the history. After changing caliph system into sultanate system, disregarding *şura* (council) principle and regarding *ijma* as civil fact, and in addition losing its official position and leaving as it are the cause of this result. This paper explain following subjects; *ijma's* definition, provenance, significance, possibility of reality, kinds, nature lastly *icma* in our age.

I. GİRİŞ

İcma', Kitap ve sünnetten sonra, İslâm teşri'inin üçüncü derecede dayanaklarından biridir. Ancak, inanıyoruz ki, teşri'in altın devri olan dört halife döneminde olayların çözüme kavuşturulmasında büyük bir rol üstlenmiş olan *icma'*ın gerçekliği, mahiyeti tarihte kalmış bazı siyasî sebeplerden dolayı gizli kalmış, ihmal edilmiş, bu sebeple tarih boyunca teşri'deki rolünü yeterince oynayamamıştır. İslâm tarihine göz atığımızda, ilk dönem teşri' faaliyetlerinde Sahâbenin çok önemli sorunlar hakkında *icma'* ettiklerini, ittifakla karar alarak teşri'in canlılığını sağladıklarını görürüz. O dönemlerde toplumun sorunlarından bir kısmı özellikle *icma'*a dayalı kararlar almayı gerektiriyordu. Kur'an'ı zayi olmaktan kurtarmak için onu toplayıp kitap haline getirme, Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun yerine toplumu yönetecek bir devlet başkanı, önder bir kişi tayin etme, bu çerçevede ilk olarak Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanlığına getirilmesi, yine Hz. Ebû Bekir döneminde Hz. Ömer'in girişimi ile zekâtın pay alan Müellefe-i Kulûbun payını düşürme, ya da yürürlükten kaldırma, Kur'an ve sünnetteki zahiri hükme aykırı olmasına rağmen, ihtiyaç ve maslahat ilkesine dayanarak tek bir kelime ile hanımı kesin olarak boşamanın geçerli olduğu, feth edilen Irak ve Suriye topraklarının ganimet yapılmayıp gayr-i Müslim olan sahiplerinin elinde bırakılarak haraca bağlanması hususlarında ittifakla karar vermeleri Sahâbenin *icma'*larına örnek teşkil eden önemli olaylardır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, icma' Sahâbe döneminin sona ermesinden itibaren günümüze kadar, üzülecek belirtmeliyiz ki, rolünü oynayamamıştır. Bunun en önemli sebebi, hilâfet sisteminin saltanata dönüşmesinden sonra şûraya gereken önemin verilmesi ve icma'ın sivil bir iş olarak algılanması, bunun yanı sıra teşrî' işinin resmîyetini kaybederek başıboş bırakılmasıdır. Bundan sonraki dönemlerde kudretli bazı fakîhler, zalim bazı yöneticilerin baskılarına rağmen, kendi özel gayretleri ile saadet asrından beri devam eden resmî teşrî' faaliyetini kendi özel çabalarıyla sürdürmek istemişler ve bugünkü fıkıh kültürü onların bu faaliyetlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, bu ister istemez, kişilere özel bazı mezheplerin doğmasına sebep teşkil etmiştir. Bu kahraman fakîhlerin başında Ebû Hanife, Malik, Şafîî, Ahmed b. Hanbel, Cafer-i Sadık, Zeyd b. Zeynel-Abidin, Ebû Yusuf, Muhammed, Züfer, İbn Kasım, Evzaî, Süfyân Es-Sevrî gibi müçtehitleri zikredebiliriz. Bu dönemden sonra, İslâm dünyasının her tarafında fakîhlerin görüşlerindeki farklılıklar sebebiyle Müslümanların uygulamada da farklılık arz ettiklerini görmekteyiz. Teşrî'in resmîyet taşıdığı ilk dönemde düşüncede farklılık olmasına karşılık, uygulamada birlik vardı. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri budur. Fakat, teşrî'in sivilleştiği ve başıboş bırakıldığı müçtehit âlimler dönemi ve sonrasında ise hem düşüncede hem de uygulamada farklılık göze çarpmaktadır. Bu dönemde dikkati çeken en belirgin özellik budur. Fakîhlerin icma' hakkındaki görüşlerinin farklı olmaya başladığı zaman da bu dönemdir.

Fakîhlerden bir kısmı, Ehl-i Sünnete muhalif olarak icma'ın, teşrî' delillerinden biri olmasına karşı çıkmış, bir kısmı da onu dinî bir delil kabul ederek hükmünün kesinlik ifade ettiğini, inkâr edenin kâfir olacağını söylemişlerdir. Birinci görüşü benimseyenler Mutezile, Şiîler ve Haricîler, ikinci görüşü benimseyenler çoğunluğu teşkil eden Ehl-i Sünnet âlimleridir. Bir kısmı ise sadece Sahâbenin icma'ını dinde hüccet kabul etmiş, büyük bir kısmı da Sahâbe ve onlardan sonra gelen fakîhlerin icma'ını da hüküm için delil kabul etmişlerdir. Fakat, bunlar icma'ın hükmünün Kur'an nasları gibi dokunulmaz olduğunu, kesinlik ifade ettiğini, kendilerinden sonra gelenlerin icma'ını değişik zamanlarda ve değişik ülkelerde yaşamış olan âlimlerin görüşlerinin, toplumun herhangi bir probleminin hükmü hakkında birbirine uygun düşmesi ve tesadüf etmesi tarzında algılamışlardır. Çünkü, dört halife döneminden sonra, devlî anlamda teşrî' faaliyetinden sultanlar vazgeçmiş ve İslâm teşrî'i müeyyidesiz kalmış, ferdî bir iş olmuş; değişik ülkelerde ve değişik zamanlarda ortaya atılan görüşlerin birbirine tesadüf etmesi ile ilgili kalmıştır. İşte bu sebeple diyoruz ki; tarihteki o büyük müçtehitler yalnız başlarına ağır bir yük olan İslâm teşrî' işini yüklenmişlerdir. Esasen, onların bu ağır yükü kaldırmaları tabiatıyla mümkün değildi. Çünkü teşrî' işi devlet işidir, onu hakkıyla ancak yaptırım gücü olan devlet yüklenbilirdi.

Sahâbe döneminden sonra, usul âlimlerinin bize anlattıkları icma'ların bir çoğu gerçekte icma' olmayıp belki herhangi bir asırda ortaya çıkan görüşlerin birbirine tesadüf ya da tevafuk etmesinden ibarettir. Bu sebeple, önce icma'ın İslâm teşrî'indeki önemine değinmek istiyoruz. Bunun için konuyu sekiz ana noktada odaklamaya çalışacağız. Bu noktalar da: İcma'ın târifi, hüccet oluşu, önemi, gerçekleşme imkânı, çeşitleri, muteber olanı, çağımızda icma', icma'ın mahiyet ve hakikati'dir.

II. İCMA'IN TÂRİFLERİ

Sözlükte icma'; karar vermek, ittifak etmek, dağınık işleri toplamak, dağınıklığı önlemek anlamlarını ifade eder. Bu anlamlara göre, icma' bir kişiye de bir topluluğa da

nispet edilir.¹ Kur'an'daki” *Siz ve ortaklarımız artık toplanın da ne yapacağınızı kararlaştırın*”²; *Bunun için bütün tuzaklarınızı bir araya toplayın*”³ âyetleri ile Hz. Peygamber'in: “Sabah vaktinden önce oruç tutmaya karar vermeyen (niyetlenmeyen) kişinin orucu kabul değildir”⁴ hadisi bu manalarda söylenmiştir.

Terim olarak, icma'nın çeşitli târifleri vardır. İcma'nın gerçeğini ortaya koyabilmek için biz bu târiflere geniş bir şekilde yer vermek istiyoruz. Fıkıh usulü konusunda ilk kitabı yazan İmam Şâfiî, tabiatıyla icma' konusuna eserinde ilk yer veren âlimdir. Fakat, o icma'nın târihi üzerinde durmamış, sadece icma'nın dinî anlamda teşri'in delillerinden biri olduğunu ispat amacıyla bazı delilleri zikretmekle yetinmiştir.⁵ İmam Şâfiî'den sonra gelen usulcüler ise, icma'nın çeşitli târiflerini vermişlerdir. Aşağıda bu târifleri geniş bir şekilde kaydediyoruz:

1. Fahreddin er-Râzî'nin târihi: “İcma' Muhammed Aleyhisselâm'ın ümmetinden olup *hal ve akd* yetkisine sahip seçici kurulun, toplumun herhangi bir işi hakkında ittifakla karar vermesinden ibaret bir teşri' faaliyetidir.”⁶ Buradaki ittifaktan maksad inanç, söz, yahut fiilde birleşmektir. Tarifteki *hal ve akd* ehli ise şer'î hükümlerde içtihat eden müçtehitlerdir. Târifteki “emir = iş” sözü aklî, şer'î ve dile ait alanları kapsar.⁷

2. Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin târihi: “İcma', bir topluluğun, herhangi bir işi yapmak ya da yapmamak üzerinde ittifak etmesidir.”⁸

3. Nazzâm'ın târihi: “Bir kişinin sözü bile olsa delili var olan her sözdür.”⁹

4. Gazzâlî'nin târihi: “İcma', Muhammed (s.a.s.)'in ümmetinin, özellikle dinî olan herhangi bir iş üzerinde ittifak etmelerinden ibaret bir olaydır.”¹⁰

Âmidî üç noktadan bu târife itirazda bulunmuştur: Birincisi: “Muhammed Ümmeti” sözü genel bir ifade olup kıyamete kadar Hz. Muhammed (s.a.s.)'e uyanları kapsama içine alır. İkincisi: herhangi bir asırda müçtehit bulunmayıp hepsi halk seviyesinde olsa, buna rağmen herhangi bir dinî sorun hakkında ittifak etseler, bu ittifakın da dinî yönden icma' sayılması gerekir, oysa ki durum böyle değildir. Üçüncüsü: icma'ı” dinî olan herhangi bir sorun” ile kayıtlandırmak, aklî yahut örfî bir önerme üzerine ittifak edilmesinin dinî yönden delil kabul edilmemesini gerektirir, oysa ki durum yine böyle değildir.¹¹

5. Bedreddin ez-Zerkeşî'nin târihi: “İcma', Muhammed (AS)'ın vefatından sonra, herhangi bir asırda onun ümmetinden müçtehitlerin, herhangi bir iş üzerinde ittifak etmeleridir.”¹²

6. Ebû İshak eş-Şirazî el-Fîrûzâbâdî'nin târihi: “Bir asrın âlimlerinin herhangi bir olayın hükmü hakkında ittifak etmeleridir.”¹³

¹ bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/435; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/179; Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 1/489; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 4/20.

² Yûnus, 10/71.

³ Tâhâ, 20/64.

⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 461-467.

⁵ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 471-476.

⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/173; Râzî, *el-Mahsûl*, 4/20.

⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/20; bu târif için bkz. Bedahşî, *Şerhu'l-Bedahşî*, 2/178; Subkî, *el-İbhâc*, 2/349; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/108.

⁸ Ebu'l-Hüseyin El-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/3.

⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/179-180; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/173.

¹⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/173.

¹¹ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/180.

¹² Bedreddin Ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 4/436.

¹³ Şirazî, *el-Luna*, s.78.

7. *Sadru's-Şeria'nun târifi*: "İcma', Muhammed (AS)'ın ümmetinden olan müçtehitlerin, herhangi bir asırda şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmesidir." ¹⁴

8. *İmam Şevkânî'nin târifi*: "İcma', Hz. Peygamber'in vefatından sonra, herhangi bir asırda onun ümmetinin, herhangi bir iş üzerinde ittifak etmesidir." ¹⁵

9. *Abdulvahhâb Hallâf'ın târifi*: "İcma', Hz. Peygamber'in vefatından sonra, herhangi bir asırda Müslüman olan müçtehitlerin herhangi bir olayda şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir." ¹⁶

10. *Muhammed Ebû Zehra'nın târifi*: "İcma', Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra, herhangi bir asırda İslâm ümmetinin amel ile ilgili herhangi bir iş üzerinde ittifak etmeleridir." ¹⁷

11. *Abdülkerim Zeydan'ın târifi*: "İcma', Hz. Peygamber'in vefatından sonra, herhangi bir asırda İslâm ümmetinin şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir." ¹⁸

12. *İsfehanî'nin târifi*: İmamiye Şiasından İsfehanî icma'ı şöyle târif etmiştir: "İcma', Muhammed (AS)'ın ümmetinden olan *hal ve akd ehli* seçici kurulun herhangi bir hüküm üzerinde ittifak etmesinden ibarettir." ¹⁹

13. *Ahmed Hamed'in târifi*: "İcma', Muhammed (AS)'ın ümmetinden olan *hal ve akd ehli* seçici kurulun, herhangi bir asırda herhangi bir olayın hükmü hakkında birleşmesinden ibarettir." ²⁰

14. *Hillî ve Yeğeni Hillî İkîlisinin târifi*: "İcma', şer'î fetvalarda sözüne güvenilen kimselerin, vukuu mümkün olan söz ya da işler üzerinde ittifak etmesidir." ²¹

15. *Celaleddin ed-Devvânî'nin târifi*: "İcma', şer'î delillerden biri olup Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun ümmetinin müçtehitlerinin herhangi bir asırda ittifak etmeleridir." ²²

16. *Allame Hillî'nin târifi*: Hillî Ebu'l-Kasım Necmuddin icma'ı şöyle târif etmiştir: "Masum imamın sözünü kapsayacak şekilde, Muhammed ümmetinin ittifak etmesidir." ²³

17. *Şuveyhî Muhammed b. Yunus'un târifi*: "İcma', ilim ehli bir topluluğun herhangi bir asırda, masum imamın içinde bulunduğunu kesinleştirecek şekilde, dinî bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir." ²⁴

Usul âlimlerinin icma'ı nasıl târif ettiklerini yukarıda ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serdik. Bu kadar geniş târiflere yer vermedeki amacımız konuyu temelinden tanımak ve şüpheye meydan vermeyecek bir bilgiye ulaşmaktır. Bu târiflerden çıkardığımız sonuca göre, icma'ın sekiz unsuru bulunmaktadır:

Birincisi: İcma' müçtehitlerin katılımı ile gerçekleşir. Halkın bir konu hakkında ittifak etmesi icma' sayılmaz.

¹⁴ Sadru's-Şeria, *et-Tavzîh*, 2/41.

¹⁵ Şevkanî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 1/286.

¹⁶ Abdulvahhâb Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, s.45.

¹⁷ M.Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, s. 198.

¹⁸ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*, s. 147.

¹⁹ Ahmed Hamed, *el-İcmâ'*, s.21-22.

²⁰ Ahmed Hamed, a. g.e, a. y.

²¹ Hillî, *Mi'râcu'l-usûl*, s.65.

²² Celaleddin Ed-Devvânî, *Şerhu'l-Celâl*, s.176; bkz. M.Bakır es-Sadr, *el-İcmâ' fi'l-teşrî'i'l-İslâmî*, s.25.

²³ Hillî, *Mebâdiu'l-usûl*, s.19; *Mesâdiru'l-istinbât*, s.137.

²⁴ Şuveyhî, *Muhâdarâtü'l-Müctehidîn*, 2/323.

İkincisi: Bir olayın hükmü hakkında mevcut bütün müçtehitlerin ittifak etmesi gerekir. Müçtehitlerden biri muhalefette bulunursa icma' gerçekleşmez. Bu konuda, çoğunluğun ittifak etmesi durumunda birkaç kişinin muhalefeti icma'nın gerçekleşmesine engel teşkil etmeyeceği, buna rağmen icma'nın olabileceği görüşünü savunanlar varsa da bu görüş muteber değildir. Çünkü o takdirde ittifak sözünün bir anlamı kalmaz. İttifak birleşmek, herkesin aynı sözde birleşmesi, aynı görüşü paylaşması, bu konuda bir hükme varması ve karar vermesi anlamını ifade eder.

Üçüncüsü: Müçtehitlerin Muhammed (AS)'in ümmetinden olması gerekir. Geçmiş peygamberlerin ümmetinin herhangi bir konuda birleşmesi İslâm teşri'i açısından muteber olmayıp icma' sayılmaz.

Dördüncüsü: İcma'nın Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra gerçekleşmiş bulunmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber hayatta iken kendisi bizzat teşri'in kaynağı idi, onun döneminde icma' a müracaat edilmediği bilinmektedir.

Beşincisi: İcma'nın herhangi bir asırda gerçekleşmiş bulunmasıdır.

Altıncısı: İcma'nın konusu (mahallî) dinî işlerden biri olmasıdır.

Yedincisi: İcma' a konu olan şeyin, vukuunun imkân dâhilinde bulunmasıdır.

Sekizincisi: Şifî ulemanın kabulüne göre İcma' da, masum imamın mutlaka bulunması. Şia dışındaki âlimlere göre ise bu sekizinci unsur yoktur.

İcma'nın hakikatini tanıyabilmek için, yukarıda zikredilen unsurlardan sadece ikisine değinmek istiyoruz. Birincisi icma'nın, Hz. Peygamber(s.a.s.)'in vefatından sonra meydana gelmesi, ikincisi icma'nın herhangi bir asırda, yani bir asırlık zaman dilimi içinde gerçekleşmesidir.

Birinci unsur bilimsel yönden, derin bir şekilde araştırılmaya muhtaç bir konudur. Ancak, biz inanıyoruz ki, vahiy inmeyen istişarî konularda Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde de icma' olayı gerçekleşmiştir. Çünkü, siyer kitaplarında okuduğumuza göre biz biliyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) evinin işlerine varıncaya kadar her işte, özellikle devlet işlerinde arkadaşlarına danışır, onların görüşlerine değer verir, kararları bu görüşlere göre alır ve uygular. Onun arkadaşlarının görüşleri bu konular hakkında ya birleşiyor, yahut ayrılıyordu. İstişare sonucunda Sahâbenin görüşlerinin birleşmesi icma' değil de nedir? Ancak, Sahâbenin görüşleri bir konuda farklı olunca, Hz. Peygamber hükmünü çoğunluğa göre veriyor, uygulamayı buna göre yapıyordu. Çünkü danışmanın karakteri bunu gerektirir. Nitekim Hudeybiye anlaşması, namazların vakitlerini ilan etme meselesi, Hendek savaşından önce Medine çevresinde hendek kazılması, Bedir savaşından sonra esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılması, Uhud savaşından önce Hz. Peygamber'in arkadaşları ile istişare etmesi bu düşüncemizin örneklerini teşkil etmektedir. Hz. Peygamber döneminde icma'nın gerçekleşmiş olmasının başka bir delili de, bu dönemde icma'nın vâki' olamayacağı, ya da vukuunun imkânsız olduğuna dair kesin bir delilin bulunmamasıdır. Araştırmacılar eğer araştırmalarını bu noktaya teksif ederlerse açık seçik birçok örnekler bulabileceklerine inanıyoruz.

İkinci unsur ise; her hangi bir asırda yaşayan müçtehitler arasında icma'nın meydana gelmesi ve Müslümanların sorunları ile ilgili bir meselede görüşlerinin bir birine uyması meselesidir. Fakihler bu konuda iki guruba ayrılmışlardır. Bir guruba göre, bir olayın hükmü hakkında icma'nın gerçekleşebilmesi için, bir asırlık zaman diliminin sona ermesi şarttır. İmam Şafîî, Ahmed b. Hanbel, İbn Fûrek, İbn Temmam, Cubbaî, Süleym ve Ebu'l-Hasan El-Eş'arî bu görüşü benimsemişlerdir. Bunların dayandıkları delil, Halife Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin Sahâbeye devlet bütçesinden maaş bağlamadaki uygulamalarıdır. Hz. Ebû Bekir hilâfet döneminde bütçeden maaş bağlamada halk arasında herhangi bir ayırım yapmıyor, eşit muamelede bulunuyordu. Fakat, daha sonra yönetimin

Ali
mekte
mi?

başına gelen Hz. Ömer ile Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in izlediği yolun dışında bir yol tutmuşlar ve maaşlarda eşitlik ilkesine uymamışlar, belki Sahâbe arasında İslâm'a hizmetleri ve Müslümanlığı kabul etmedeki önceliklerine göre maaşlarında artış yapmışlardır. Bunun örnekleri çok olup biz sadece birkaçını zikrederek sözü uzatmak istemiyoruz.

Ebû Hanife ve arkadaşları, Şafî'nin arkadaşları, Eş'arîler ile Mutezile ve Zerkeşî'nin de aralarında bulunduğu fakihlerin büyük çoğunluğuna göre; herhangi bir olayın hükmü hakkında icma'ın gerçekleşebilmesi için, bir asırlık zaman diliminin sona ermesi şart değildir. Bunlara göre, icma'ın hükmü nas ile sabit olan hüküm gibidir. Nas ile sabit olan hüküm belli bir vakte mahsus olmayıp evrenseldir. Bunun gibi, nas ile sabit olan hüküm de belli bir vakte tahsis edilmiş değildir, evrenseldir. Eğer, icma'da bir asrın sona ermesi şart koşulursa hiçbir şekilde İslâm dünyasında icma' gerçekleşmez. Çünkü Sahâbe döneminde bile bazı tâbîî müctehitleri fetva konusunda sahâbe müctehitlerini sıkıştırıyorlar, onlara karşı çıkıyorlardı. Bu durumda Sahâbeden hiç kimse dünyada kalmayınca, geride görüş belirten tâbiûn müctehitlerinin farklı görüşlerinin ortaya çıkması muhtemeldir. İkinci ve üçüncü nesilde de aynı durum söz konusudur. İşte bu durum icma' kapısının kapanmasına vesile olur.²⁵

Verilen bu bilgilerden anlaşılıyor ki, icma'ın gerçekleşmesi için bir asrın son bulmasını şart koşan fakihler ve usulcüler tarafından, icma' yaşayan, siyasal yönü bulunan, devlete ait bir iş gibi kabul edilmemiş, belki hükmü ebedî olarak değişmeyen naslar gibi donmuş olarak kabul edilmiştir. Yani, anılan fakihler ve usulcüler bir asır sona ermeden icma'ın gerçekleşmeyeceği görüşünü kabul ediyorlar ve kendi görüşleri ile çelişen Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin yaptığı icma'ları ise tevil ediyorlar.

İbn Burhân'ın dediğine göre; esasen asrın sona ermesinden maksat, belli bir zaman dilimi olmayıp belki şer'î hükümler hakkında icma'da bulunan o asır içinde yaşayan müctehitlerin tamamının ölmesidir.²⁶ Bundan şu husus kastediliyor: Bir meselenin hükmü hakkındaki icma', ancak son müctehit dâhil bütün müctehitlerin ölmesi ile gerçekleşir. Fakat, bu konuda fakihler görüş birliği içinde bulunmayıp aralarında farklı görüş sahibi olanlar da vardır. İslâm dünyasında düşüncenin donmasının önemli sebeplerinden birinin bu anlayış olduğuna inanıyoruz. Çünkü bu görüşe göre, icma'ın gerçekleşmesi için müctehit âlimlerin yaşamasına değil, belki ölmesine itibar edilmektedir. Olayların sürekli yenilendiği ve çoğaldığı, hayatın devam ettiği bir dünyada ölmüş müctehitlerden bir sorunun çözümünde nasıl yararlanılabilir, olaylar bu müctehitlere nasıl çözdürülebilir ki? Buna göre, toplumda, icma'a dayalı kararlar almayı gerektiren çok önemli bir sorun çıktığı zaman, bu sorunun çözüme kavuşturulması ve toplumun ondan kurtarılması için, yetkililerin, bu görüşü paylaştıkları bilinen hayattaki bütün müctehitlerin ölmelerini beklemeleri gerekir. Böyle bir icma'ın gerçekleşmesi, İslâm dünyasında fikhî düşüncenin donuklaşmasına ve icma' düşüncesinin ölmesine, icma'ın gerçeğinin gizlenmesine, anlaşılmasına ve Sahâbe örneğinde olduğu gibi yaşatılmasına sebep olmuştur. İşte bu düşünce yapısından ötürü icma' taşlaşmış bir nas gibi algılanmış, dolayısıyla, Müslümanların asırlarca bu metottan yararlanamamasına ve gerçeğini anlayamamasına sebep olmuştur. Kanaatimizce bu bakış açısının düzeltilmesi, bu düşünceden vazgeçilmesi gerekir. Bunun için araştırmacıların araştırmalarını bu iki noktada odaklayıp derinleştirmeleri şarttır.

Kanaatimize göre; icma', usulcü ve fakihlerin söyledikleri gibi, tarihte değişik bölgelerde ve zamanlarda yaşamış görüş sahibi âlimlerin açıkladıkları görüşlerin birbirine

²⁵ bkz. Serahsî, *el-Usûl*, 1/315; Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/40-43; Âmidî, *el-İhkâm*, s.231-233 ; Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, s.2-5-40; Şevkânî, *İrşâdî'l-fuhûl*, 1/326; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, s. 551 vd.

²⁶ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/514.

uygun düşmesi, aynı paralelde bulunup birbirine tesadüf etmesi olayı değildir. Bunun gibi, toplumda ortaya çıkan herhangi bir sorun hakkında icma'ın gerçekleşebilmesi için, bir asır içinde yaşayan bütün müctehitlerin ölmüş olması da şart değildir. Belki icma'ın gerçekleşmesi için itibar edilecek şey/koşulacak şart yaşayan bütün müctehitlerin şûra meclisinde bir araya gelerek sorunlar hakkında ittifakla karar vermesidir. Bunun açıkça anlamı şudur: İslâmî teşri' anlamında icma'ın bulunabilmesi, devlete, Müslüman âlim ve görüş sahibi yetkililerin tabii üyesi olduğu bir şûra meclisinin bulunmasına bağlıdır.

Burada, icma' ve cumhur terimlerine de bir nebze değinmek istiyoruz. Bu iki terim kanaatimizce siyasî anlam taşımaktadır. Şöyle ki, Müslüman toplumun sorunlarını çözme kavuşturup hükme bağlamak için şûra meclisi toplanınca, hal ve akd yetkisine sahip olan meclis üyeleri tarafından ya ittifakla, yahut çoğunluk esasına göre karar verilmesi gerekir. Birincisine icma', ikincisine ise cumhur denilmiştir. İlk siyasî yapılanmada kullanılan bu terimler, siyasetin fıkıhla ilgisi kesildikten sonra da kullanılmaya devam etmiş, fakat bu terimlerin dayandığı teşri' faaliyeti birincinin tersine sivil bir olay olarak algılanmıştır. Oysa bu iki terimin çıkış noktasına bakarak kullanılmasında toplum için büyük yararlar vardır. İslam fıkının yeniden canlanması buna bağlıdır. Çağımız İslâm dünyasının gelişen şartlara göre yeni hükümler çıkarmaya ve bunları kanunlaştırarak hayata geçirmeye geçmişten daha çok ihtiyacı vardır. Bunun için çağdaş Müslümanlar bu gibi usul terimlerinin gerçeğini tanımaya ve ilk dönemlerde olduğu gibi, aslına uygun olarak kullanmaya ulaşmak zorundadır. Kanaatimizce, eğer Müslümanlar bu terimleri yeterince tanıyıp yerli yerinde kullanabilselerdi, bugüne kadar Müslümanlar hayatlarında herhangi bir sorun ile karşılaşmazlar, sorunlar devam etmez, umutsuzluk yayılmaz, Batının zarurî şartlarında gelişen siyasî tercihlere başvurma ihtiyacı doğmazdı.

III. İCMA'IN TEŞRÎ'DE KAYNAK OLMA DEĞERİ

Usul kitaplarında bu meseleye ilişkin yaptığımız araştırmalardan çıkardığımız sonuca göre, icma'ın teşri'de delil oluşu hakkında fakihler arasında ittifak olmayıp farklı görüşler bulunmaktadır. Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre, her asırdaki fakihlerin icma'ı, gerçeği ifade edip İslam teşri'inde Müslümanlar için kesin bir delildir, Allah'ın dininde kesin olarak hükme bağlanmış bir meseledir, bu hükme karşı çıkmak ise haramdır.

Daha önce geçtiği üzere, Mutezile'den Nazzâm, Şiadan İmamiyye tafeşi ile Hariciler bu görüşe karşı çıkarak, icma'ın hiçbir şekilde dinî hüküm koymak için delil olamayacağını söylemişlerdir. Bunun için ileri sürdükleri gerekçe şudur: İcma'da yapılan iş, fertlerin tek tek görüşlerinin bir araya gelmesinden başka bir şey değildir. Tek tek her ferdin sözü ise bilgi ifade etmediği gibi bir araya geldikten sonra da bilgi ifade etmezler. Çünkü fertler hata yapmaktan korunmuş değillerdir. İcma'da delil olan şey onun dayandığı ilkedir. Bu ilke eğer ortaya konursa o takdirde bu bir delil teşkil eder. Yoksa fertlerin görüşlerinin dayandığı esasa bakılmaksızın bunların bir araya gelmesi ile bilgi meydana gelmez ve insanlar için bağlayıcılık değeri taşımaz. Bunlar içinde özellikle İmamiyye tafeşi, ilave olarak şunu da söylüyor: Fakihlerin icma'ına masum imamın dâhil olması gerekir. Hüccet olan şey icma'ın kendisi değil, imamın sözüdür. İmamın topluluğa dâhil olmaması durumunda ise varılan hüküm icma' olamaz.

A. İcma'ı Delil Kabul Edenlerin Delilleri

İcma'ın dinî hüküm elde etmek için hüccet olduğunu kabul edenlerin dayandıkları deliller Kitap, sünnet ve akıldır.

a. Kitap:

İcma'ı teşri'de hüccet kabul edenlerin Kitaptan delilleri aşağıdaki âyetlerdir:

ومن يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى ويتبع غير سبيل المؤمنين نوله ما)
 1. (تولى ونصله جهنم = "kendisi için hidâyet belli olduktan sonra, kim Peygambere karşı çıkar ve inananların gittiği yoldan başkasına uyarsa, onu tuttuğu bu yol ile baş başa bırakırız ve kendisini cehenneme atarız."²⁷

Ulu Allah bu âyette Peygamber'e karşı çıkma ve müminlerin tuttuğu hak yoldan başka bir yol izlemenin cehennem tehdidi altında kalmaya sebep olduğunu açıklamıştır. Âyette zikredilen müminlerin yolundan başka bir yol izlemekten kastedilen şey icma'a muhalefet etmek ve onu delil olarak kabul etmemektir.²⁸

2. (واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا)
 "Allah'ın ipine sınıksız sarılın, sakın dağılmayın."²⁹ Bu âyetin iki yönden delil olduğu ifade edilmektedir. Birincisi; her asırda yaşayan fakihler bir görüş üzerinde ittifak ederlerse, bir kısmının bu görüşü terk etmesi caiz değildir. Çünkü bunu yaptıkları takdirde parçalanmış olurlar. Parçalanmak ise bu âyete göre yasaklanmıştır. İkincisi; bir asırda yaşayan müçtehitler bir söz üzerinde ittifak ederlerse, ondan sonra gelen asırda yaşayanların da bunlara muhalif olması caiz değildir. Çünkü bunu yaptıkları takdirde yine parçalanmış olurlar, aynı zamanda Kur'an'ın hükmüne aykırı davranmış olurlar.

3. (يا ايها الذين آمنوا اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولي الامر منكم ، فان تنازعتم في شئ فردوه الى الله والرسول)
 "Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan yöneticilere itaat edin. Eğer bir şey hakkında çekişmeye girerseniz onu Allah ve Peygamberine götürün."³⁰

İhtilâf etme durumunda Ulu Allah bu âyette işin Allah ve Peygamberinin hakemliğine götürülmesini emretmiştir. Fakat herhangi bir ihtilâf bahis konusu olmazsa o takdirde bu iki kaynağa başvurmaya gerek yoktur. Çünkü bir hükmü herhangi bir şarta bağlamak, bu şartın dışında kalan hükmün ona ters olduğunu gösterir.³¹

4. (وكذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء على الناس ويكون الرسول عليكم)
 "Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara karşı şahitler olasınız, Peygamber de sizin hakkınızda şahitlik etsin."³²

Bu âyeti delil getirirken dayandıkları nokta şudur: Muhammed (AS)'ın ümmeti, diğer bütün insanlar hakkında şahit tutulmuş olup vasat bir ümmet kılınışı ona dayanmaktadır. Diğer bütün insanlar hakkında şahit gösterilmeleri Muhammed ümmetinin bir hüküm konusunda ittifak etmelerinin de dinî yönden delil teşkil ettiğini gösterir. Âmidî ise bu konuda başka bir delil getirmektedir. O da şudur: Ulu Allah, Muhammed (AS)'ın ümmetini adalet sahibi kılmış ve bu sebeple onları diğer insanlara karşı, sözlerinin kabul edilmesi noktasında hüccet yapmıştır. Zaten icma'ın hüccet oluşunun, onu gerçekleştirenlerin sözlerinin başkalarına karşı delil teşkil etmesinden başka bir anlamı yoktur.³³ Serahsî'nin şu sözü de bu görüşü kuvvetlendirmektedir: "Vasat, adaletli, razı olunan demektir. Allah'ın Muhammed ümmetini adaletli olmakla vasıflandırması, gerçeğin onların toplandıkları ve ittifak ettikleri görüş hakkında bir açıklamadır. Bu açıklamadan sonra ulu

²⁷ En-Nisa, 4/115

²⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/49; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4/183

²⁹ Âl-i İmrân, 3/103

³⁰ en-Nisâ', 4/59.

³¹ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, s.15-16.

³² el-Bakara, 2/143.

³³ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/296.

âyetin
başını
müceddümü.

Allah onları bütün insanlar hakkında şahit kılmıştır. Bu durum kesin bir bilgiyi gerektirir. Dolayısıyla icma'ın ifade ettiği bilgi kesindir.³⁴

كنتم خير أمة أخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر وتسارعون في) . (الخيرات
 “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız.”³⁵

Bu âyetin icma'ın hüccet oluşuna delil getirilme noktası şudur: Âyette geçen (خير = hayr) kelimesi üstünlük anlamını veren tafdîl fiili manasındadır. Dolayısıyla hayırlı olma konusunda son noktada olmak demektir. Bu mana, Muhammed ümmetinin ittifak ettiği hususların son derece hayırlı olduğunu gösterir. *Ma'rûf* kelimesi de mutlak olup, ne olursa olsun üzerinde ittifak ettikleri şey manasını ifade eder.³⁶

6. (ولو رددوه إلى الله والرسول لعلمه الذين يستنبطونه منهم) = “Onlara güven, yahut korku hali geldiği zaman onu yayarlar. Halbuki bunu Peygambere ve kendilerinden biri olan yetki sahiplerine götürselerdi, içlerinde hüküm çıkarma yetkisine sahip olanlar elbette onu bilirdi.”³⁷

b. Sünnet

İcma'ın teşri'de hüccet olduğunu kabul edenlerin sünnetten delilleri aşağıdaki hadislerdir:

1. (أمتي لا تجتمع على الضلالة) = “Benim ümmetim sapıklık üzerinde birleşmez.”³⁸

2. (سألت الله تعالى أن لا تجتمع أمتي على ضلالة) = “Allah'tan ümmetimin sapıklık üzerinde birleşmemesini istedim.”³⁹

3. (من سره بحبوحه الجنة فليلزم الجماعة ، وإن دعوتهم تحيط من ورائهم ، فان) (من سره بحبوحه الجنة فليلزم الجماعة ، وإن دعوتهم تحيط من ورائهم ، فان) = “Cennetin ortasına girmek isteyen, topluluktan ayrılmasın. Şüphe yok ki topluluğun çağrısı onların ötesini de kapsar. Çünkü şeytan tek kişi ile beraberdir, iki kişiden çok uzaktadır.”

4. (يد الله تعالى مع الجماعة ولا يبالي الله شنوذاً من شد) = “Allah'ın eli toplulukla beraberdir. Muhalefet edenlerin muhalefetine aldırılmaz.”

5. (لا تزال طائفة من أمتي على الحق ظاهرين لا يضرهم خلاف من خالفهم إلا ما أصابهم) (من لأوء = “Ümmetimden bir gurup hakka yardımcı olmaya devam edecek, başlarına

³⁴ Serahsî, *el-Ustûl*, 1/297.

³⁵ Âl-i İmrân, 3/110.

³⁶ Serahsî, *el-Ustûl*, 1/296.

³⁷ en-Nisâ', 4/83.

³⁸ Tirmizî, “Fiten”, 7 ; Dârimî, “Mukaddime”, 8; Ahmed b. Hanbel, 5/145 Ancak, kaynaklarda hadis aynı sözlerle geçmeyip ifade şöyledir: İbn Hanbel = (إن الله يجمع أمتي الا على هدى); Tirmizî = (لا يجمع أمتي على) (ضلالة).

³⁹ Bu hadisin kaynağını bulamadım.

⁴⁰ Tirmizî, “Fiten”, 7. Ancak kaynakta ifade uzun bir hadisin içinde şöyle geçmektedir: (من اراد بحبوحه الجنة) (فليلزم الجماعة). Gerideki ifadeler hadisin metninde geçmemekte, son cümle de birinci cümleden önce gelmektedir. Tirmizî, bu hadisin bu yoldan gelen rivayetinin, hasen - sahîh, fakat garib olduğunu söylüyor. Bkz. Tirmizî, Sünen, 4/465-466, H. No: 2165.

⁴¹ Bu hadis iki yoldan Tirmizî'de rivâyet olunmuştur. Birinci rivâyet Yahya b. Musa yolu ile gelmiş olup bu rivâyette (لا يبالي الله شنوذاً من شد) ibaresi yoktur. İkinci rivâyet Ebû Bekir b. Nafi' el-Basrî yolu ile gelmektedir. Bu rivâyetin son kısmında adı geçen hadis (ومن شد شد في النار) şeklinde geçiyor. Dolayısıyla hadisin metnini aynen bulmak mümkün olmamıştır. Her iki yoldan nakledilen bu hadis için Tirmizî yine garib diyor. (Tirmizî, Sünen, 4/466, H. No: 2166-2167).

⁴² Müslim, Sahîh, 2/1523. Hadisin metni farklı lafızla gelmiş olup sonundaki (إلا ما أصابهم من لأوء) ibaresi yoktur. Sadece: (لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق، لا يضرهم من خذلهم) ifadesi ile yer almaktadır.

gelecek sıkıntılar dışında, muhalefet edenlerin muhalefeti kendilerine zarar vermeyecektir.”

6. (لا تزال طائفة من أمتي على الحق حتى يظهر أمر الله)⁴³ = “Allah’ın emri hakim oluncaya kadar, ümmetinden bir gurup hak üzerinde devam edecektir.”

7. (من خرج عن الجماعة وفارق الجماعة قيد شبر مات ميتة جاهلية)⁴⁴ = “Topluluktan çıkıp onlardan bir karış ayrılanlar cahiliye ölümü üzerinde ölürlür.”

8. ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن ، وما رآه المسلمون قبيحا فهو عند الله (قبيح)⁴⁵ = “Müslümanların güzel gördükleri şeyler Allah katında da güzeldir. Müslümanların çirkin gördükleri şeyler de Allah katında çirkindir.”

İcma’ın teşri’de dayanak olduğunu kabul edenler bu hadisleri iki bakımdan delil olarak ileri sürmektedirler:

1. Nakledilen bu haberler, her ne kadar ahad yolu ile rivayet edilmiş olup sözleri de birbirinden değişik ise de, icma’ın geçerliliği, icma’ ehlinin hata yapmayacağı ve onlara uymanın vacip olduğu konusunda Resulullah (s.a.s.)’den mana bakımından tevâtür derecesinde sabittirler. Çünkü bu hadislerin bize nakl edenler meşhur Sahâbenin büyükleridir. Hz. Ömer, İbn Mes’ud, Ebû Saîd El-Hudrî, Enes b. Malik, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Huzeyfe b. Yeman ve diğerleri bunlardandır. Onların her biri Hz. Peygamber’den duyduğu bir hadisi naklederse, bunu kendilerinden bir topluluk işitmiştir. Bunu işiten topluluktan hiçbiri o rivayetlere karşı çıkmamıştır. İşte bu durum icma’ yerindedir. Bu hadisler bütün olarak düşünüldüğü takdirde zarurî olarak, Hz. Peygamber’in, ümmetine bu manada bir söz söylemiş olduğunu gösterir. Her ne kadar bu haberlerin her birinin doğruluğunu bilmiyorsak da Hz. Peygamber bununla ümmetinin şanının yüce olduğunu, hata ve sapıklığın onlardan uzaklaştırılmış bulunduğunu ve onlara uymanın gerekli olduğunu göstermeyi kastetmiştir. Her biri hakkında her ne kadar belli bir söz söylememişse de bu gibi hadislerden, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kendisine yakın büyük Sahâbîlerini yücelttiği anlaşılır.

2. Bu haberler sahâbe, tâbiûn ve onları takip eden nesillerden zamanımıza kadar yaygın olup rivayet ilmi ve siyer alanında yetkili olan hiçbir zat bunları reddedemez. Mutezileden Nazzâm dışında, hiçbir âlim bunlara karşı çıkmayıp hepsi bu haberleri her asırda kabul ile karşıladılar. Diyanî konularda bu gibi haberler tek tek delil olarak ileri sürülmüştür.⁴⁶

c. Akıl

İcma’ı hüccet kabul edenler Kitap ve sünnet yanında aklî dellile de dayanmışlardır. Konu ile ilgili olarak Serahsî şöyle diyor: “Şüphe yok ki, ulu Allah Peygamber Aleyhisselâm’ı peygamberlerin sonuncusu, İslâm şeriatını ise kıyamete kadar kalıcı kılmıştır. Bu sebeple diriliş gününe kadar şeriatın hâkim olması lâzımdır. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vefatından sonra ise vahiy kesilmiştir. Dolayısıyla zarurî olarak, İslâm dininin kalıcılığının yolu, ulu Allah’ın İslâm ümmetini sapıklık üzerinde ittifak etmekten korumasıdır. Sapıklık şeriatı kaldırmaktır, bu ise Allah’ın kalıcılık vaadine aykırıdır. O halde bütün ümmetin sapıklık üzerinde ittifak etmekten korunmuş olduğu sabit olunca, onların

⁴³* . Müslim, Sahîh, 2/1524. Hadis kaynakta şu lafızla geçiyor : (لا تزال طائفة من أمتي يقاتلون على الحق ظاهرين إلى يوم) (القيامة).

⁴⁴ Buhârî, “Fiten”, 2; 9/87.

⁴⁵ İbn Hanbel, 1/379.

⁴⁶ Bâcî, *İlhâmü’l-fusûl*, 84, 378; Razî, *el-Mahsûl*, 4/74-84.

birleştikleri hükümler de zarurî olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'den iştirilmiş gibi olur. On-
dan iştirilen de kesin bilgiyi ifade eder. Dolayısıyla icma' kesin bir bilgi kaynağıdır.⁴⁷

Âmidî bu konuda şunları söylüyor: “Her asırda yaşayan çoğunluktaki halk bir so-
runun hükmü hakkında ittifak edip kesin karar verdikleri zaman, âdet, bu gibi insanların,
kesin delil bulunmaksızın o hükmü vermelerini imkânsız kılar. Öyle ki, onlardan biri,
kesin olmayan bir delil ile hata etmiş diye uyarılamaz. Bu sebeple her asırda yaşayan
insanların, kendilerinden önce yapılmış olan icma'ya muhalif olanların hatalı olduğuna
kesin hükmü verdiklerini bulduk. Eğer bu kesin bir delile dayalı olmasaydı, âdette, bu
muhaliflerin kesinlikle hataya düştüğü konusunda, onların ittifak etmeleri imkânsız olur,
hiçbiri bu konuda gerçeğe vâkıf olamazdı. Bu manevî yolu izleyenler, icma' yapanların
sayısı tevatür sınırından eksik olması durumunda da icma'ın gerçekleşeceği görüşünü
benimsemiştir.”⁴⁸

B. İcma'ı Delil Kabul Etmeyenlerin Delilleri

İcma'ın teşri'de delil olduğunu inkâr edenler, şu tezi ileri sürmüşlerdir: İcma'ın fi-
ilen gerçekleşmesi imkânsızdır. Bununla birlikte gerçekleşeceği farz edilse bile bu sefer
onu bilmek imkânsızdır. Bilmenin mümkün olduğu farz edilse, bize kadar nakledilmesi
imkânsızdır. Bu görüşü savunanlar Mutezile, Haricîler, Şiadan İmamiye taifesidir. Önce-
kiler gibi onların da Kitap, Şünnet ve akla dayalı delilleri vardır. Bu deliller aşağıda zikre-
dilmişdir:

a. Kitap

İcma'ı kabul etmeyenlerin kitaptan delilleri şu âyetlerdir:

1. **يا أيها الذين آمنوا أطيعوا الله والرسول وأولى الأمر منكم فان تنازعتم في شيء**
إلى الله والرسول “Ey inananlar! Allah'a ve Elçisine itaat edin. İhtilâfa
düştüğünüz konuları Allah ve Resulüne götürerek çözüme kavuşturun.”⁴⁹

Bu âyette ulu Allah ihtilâf durumunda işin çözüme kavuşturulması için, Allah ve
Resulüne götürülmesini emretmiş olup bu ihtilâfların halli için ümmetin görüşlerine götü-
rülmesini emretmemiştir. Bu durum, ümmetin sözünün ihtilâflarda muteber olmadığını ve
icma'a ihtiyaç bulunmadığını gösteriyor. İcma'ı kabul eden ve reddeden iki tarafın da bu
âyeti delil olarak ileri sürmesi dikkat çekicidir.

2. **ولا تتبعوا أخطوات الشيطان انه لكم عدو مبين، إنما يأمركم بالسوء والفحشاء وان**
(تقولوا على الله مالا تعلمون) “Şeytanın adımlarını izlemeyin, çünkü o size apaçık düş-
mandır. O size ancak kötülüğü, çirkin işleri ve Allah hakkında bilmeden konuşmanızı
emreder.”⁵⁰

Bu âyete göre, icma'ı teşri'de hüccet kabul etmek Allah adına bilmeden konuşmak
olup yasaklanmıştır. Dolayısıyla icma'ın delil değeri yoktur.

3. **(ولا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل إلا أن تكون تجارة عن تراض منكم)** “Karşılıklı
rızalaşma dışında, mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin.”⁵¹

4. **(ونزلنا عليك الكتاب تبياناً لكل شيء)** “Bu kitabı, her şeyin açıklayıcısı olarak
sana indirdik.”⁵²

⁴⁷ Serahsî, *el-Ustül*, 1/300.

⁴⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/202.

⁴⁹ en-Nisâ', 4/59.

⁵⁰ el-Bakara, 2/169.

⁵¹ el-Bakara, 2/188.

⁵² en-Nahl, 16/89.

b. Sünnet

İcma'ın teşri'de hüccet olduğunu kabul etmeyenlerin sünnetten delilleri aşağıdaki hadislerdir:

1. Hadis kaynaklarında zikredilen Muâz kıssasında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ona içtihat yetkisi vermesine karşılık icma'dan bahsetmemiştir. Eğer icma' delil olsaydı, ümmet için ihtiyaç olmasına rağmen, Hz. Peygamber'in bunu zikretmeyi ihmal etmesi caiz olmazdı.

2. (الإسلام بدأ غريبا وسيعود كما بدأ)⁵⁴ = "İslam garib başladı, başladığı duruma dönecektir. Garib kalanlara müjdelersun."

Bu hadis, bir asrın, sözü delil kabul edilecek kimselerden boş olmasına delil teşkil ediyor. Eğer icma' dinî hüccet kabul edilmiş olsaydı bir asrın icma'dan boş olması düşünülemezdi.

3. إن الله لا يقبض العلم انتزاعا ينتزعه من الناس ولكن ينتزعه بقبض العلماء، حتى (إذا لم يبق عالما اتخذ الناس رؤسا جهالا فضلوا أضلوا)⁵⁵ = "Allah, post soyar gibi ilmi insanlardan çıkarıp almaz. Fakat âlimleri almakla alır. Nihayet hiçbir âlim bırakmayınca, insanlar cahil kişileri baş edinirler, böylece hem saparlar, hem de başkalarını saptırır-lar."

4. (لا تقوم الساعة إلا على شرار أمتي)⁵⁶ = "Kıyamet, ancak ümmetimin kötülere üzerine kopacaktır."

5. (لا ترجعوا بعدى كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض)⁵⁷ = "Benden sonra bir birinin boynunu vuracak kâfirlere dönüşmeyin."

6. (من أشراط الساعة أن يرفع العلم ويكثر الجهل)⁵⁸ = "İlmin kaldırılması ve cahilliğin çoğalması kıyametin alâmetlerindendir."

7. خير القرون قرني الذي أنا فيه ، ثم الذي يليه، ثم الذي يليه، ثم يبقى حثالة كحثة (التمر لا يعبا الله بهم)⁵⁹ = "Kuşakların en hayırlısı benim içinde bulunduğum kuşaktır. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenler. Sonra geride, hurmanın tortusu gibi tortu kalır ki, Allah bunlara itibar etmez."

İcma'ın teşri'de hüccet olmadığını kabul edenlere göre, bu hadisler, bütünü ile icma'da bulunarak sözleri ile insanları bağlayacak fakîhlerin bulunmadığı bir zamanının var olabileceğine delil teşkil etmektedirler.

c. Akıl

İcma'ın teşri'de hüccet olamayacağını savunanların dayandıkları akf deliller ise şunlardır:

1. İslâm ümmetinin her bir ferdinin hata yapması caizdir. Bir kişinin hata yapması caiz olursa ümmetin bütünüünün de hata yapması tabiatıyla caizdir. Nitekim mantıktaki kıyas da bunu gerektirmektedir. Şöyle ki; zencilerden biri siyah tenli olunca bütün zenci-

⁵³ bkz. Hatib el-Bağdâdî, el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh, cüz,5, s.188. Bu hadisi diğer hadis kaynaklarında bulamadım. Hadis kaynağı; Ebû Nu'aym, Hasan b. Ebî Bekir, Hüseyin b. Ali Et-Temimî, Kadı Ebû Amr el-Haşimî yolu ile Haris b. Amr'dan o da Humuslu bazı kimselerden rivayet etmiştir.

⁵⁴ Müslim, "İmân", 232

⁵⁵ Buhârî, "İlim", 34

⁵⁶ Müslim, Sahîh, 3/2268. "Fiten", H.No: 2949. Anılan hadisin son kelimesi kaynağı (الناس) şeklinde geçiyor.

⁵⁷ Buhârî, "İlim", 31.

⁵⁸ Buhârî, "İlim", 31.

⁵⁹ Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 210.

ler de tabîî olarak siyah tenli olur. İşte bu kıyasta olduğu gibi, fert hata yaparsa topluluk da hata yapar.

2. İcma', ya delâlet yolu ile, yahut işaret yolu ile yahut ne delâlet ne de işaret olmaksızın gerçekleşir. Eğer delâlet yolu ile gerçekleşmişse, âlimlerin üzerinde ittifaka vardıkları olayın önemli, büyük bir olay olması gerekir. Böyle önemli bir olayda ise kesin bilgi ifade eden delil getirmek gerekir. Bu durumda zaten icma'a gerek kalmaz. Eğer icma' bir işarete dayalı olarak gerçekleşmişse, bu da imkânsızdır. Emarelerde insanların durumları değişik olur. Dolayısıyla halkın bunlar üzerinde ittifak etmesi mümkün olmaz. Eğer işarete de delâlete de dayanmaksızın icma' vaki olmuşsa bu durum da icma'nın gerçekleşmesine zarar vericidir. Eğer öyle bir olayın hükmü üzerinde ittifak etmiş olurlarsa batıl üzerinde ittifak etmiş olurlar. Bu da icma'a zarar verir.⁶⁰

3. İcma'nın vukuu imkânsızdır. Çünkü icma' eğer kesin bir delile dayalı ise âdetde bunun nakledilmemesi mümkün değildir. Zira bu teşri' usulü ile ilgili bulunduğu için, bize nakledilmesi için birçok sebep bulunur. Yine büyük bir topluluğun böyle bir olayı gizlemesi imkânsız olur. Şöyle ki, böyle bir topluluk tarafından icma'nın bize nakledilmemesi onun var olmamasını gösterir. Eğer icma' zannî bir delile dayalı ise, İslâm ümmetinin sayılarının çokluğu, zihinleri, meyilleri, arzuları, dillerinin farklı olması sebebiyle böyle bir olay hakkında ittifak etmek imkânsız olur. Bu durum bütün Müslüman toplumun aynı günde tek bir çeşit yemeği yemekte ittifak etmelerinin imkânsız oluşuna benzer.

4. İcma'nın mümkün olduğunu kabul etsek bile bunu bilmek mümkün olmaz. Çünkü müçtehit âlimler çeşitli kıtalara dağılmış olarak yaşamaktadırlar.⁶¹

Fakat, her iki görüş sahiplerinin dayandıkları delillerde tereddütler vardır. Bunlar üzerinde duracağız. Öncelikle önemli bir noktaya işaret etmekte yarar görmekteyiz. Bu da şudur: "Şifler gerçekten icma'nın aslını inkâr ediyorlar mı?" Ehl-i sünnet vel-Cemaat dünyasınca bilinen ve bu kesimin kaynaklarında yaygın olan anlayış, şianın icma'ı inkâr ettiği, onu teşri'de dinî bir delil kabul etmediğidir. Fakat, bizim yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz sonuca göre, işin gerçeğinin böyle olmadığıdır. Çünkü bizzat imanlarının ağızından İmamiye Şiası bu iddiayı kökünden reddediyorlar. İmamiye Şiasının icma' hakkındaki görüşlerinin esasını öğrenebilmek için onların kaynaklarına, bu kaynaklarda yer alan şia âlimlerinin görüşlerine dönmemiz gerekir.

Şif âlim Muhammed Bakır Es-Sadr konu ile ilgili olarak Ehl-i Sünnet âlimlerinden bazılarının görüşlerini naklettikten sonra şöyle diyor: "Bu durumda Şia icma' ile ilgili bütün iddialarda itham altındadır. Öyle ki icma'ı reddetme konusunda Şia'nın durumu Ehl-i Sünnete göre Haricilerin durumundan farksızdır. O halde, araştırmacı Şif âlim Hillî'nin sözlerine dönelim. Hillî şöyle diyor: (Usul terminolojisinde icma' dinî fetvalarda sözlerine güvenilen kimselerin, gerçekleşmesi mümkün olan; söz veya fiil türünden dinî bir mesele üzerinde ittifak etmesidir.)

Âlimler arasında, bir bölgede yaşayan herkesin aynı yemek ve aynı giysi üzerinde ittifak etmelerinin mümkün olmadığına benzeterek icma'ı imkânsız görenler de vardır. Fakat, bu düşünce batıldır. Çünkü fikhî bir çok meselede zarurî olarak ittifak edildiği bilinmektedir. Sonra bu benzetme farklı bir benzetmedir. Çünkü yiyecek-içeceklerdeki eşitlikte ihtimal açısından eşitlik vardır. Fakat dinî meseleler böyle değildir. Çünkü dinî meselelerin hükmüne delillere dayalı olarak ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bunlar hakkında

⁶⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/50-55. Âmidî, *el-İhkâm*, 1/182-190, Zuhaylî, *Usûlü'l-Fikhi'l-İslâmî*, 1/558-560.

⁶¹ Vehbe Ez-Zuhaylî, *Usûlü'l-Fikhi'l-İslâmî*, 1/548-549.

ittifak etmek caizdir. Araştırmacı âlim Hillî konu hakkındaki görüşünü aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

1. İcma', ancak dinî fetvalarda sözüne güvenilen kimselerden çıktığı zaman, dinî konularda meydana gelince muteber olur.

2. İmamiye Şiasına nispet edilen şeklin tam tersine, icma' tarihte hem olmuştur, hem de olması mümkündür.

3. İşaret edilen icma'ın imkânsızlığı görüşü, İmamiye'nin değil, Nezzâm'ın görüşüdür."

Şehîd İkinci Zeynuddin El-Medkur "Mealimu'l-Usul" adlı kitabında şunları söylüyor:

"İcma', Ümmet içinde şer'î konularda fetvasına itibar edilen kimselerin, dinî konulardan herhangi birisi üzerinde ittifak etmesidir. Gerçekten icma'ın olması ve olduktan sonra da bilinmesi mümkün olup dinde hüccettir."⁶²

Şia'dan Muhammed b. Yusuf Eş-Şuveyhî de İbn Hâcib'in Şia'ya nispet ettiği icma'ı inkâr şüphesini garipseyerek şöyle demiştir: "Bu düşüncenin kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü Şiilerin kaynakları icma'ın delil kabul edildiği ile ilgili bilgilerle doludur. Hatta Seyyid Murtaza, Şia'ın en eski âlimlerinden olup "el-İntisar" adlı kitabını buna bina etmiştir. Yine Şia'dan Seyyid Ebu'l-Mekarim Hamza b. Ali b. Zühre ile Şeyh Ebû Cafer Et-Tûsî Muhammed b. Hasan da mezhep farklılıkları ile ilgili bazı meseleleri icma'a dayandırmıştır. Yine Şia'nın ilk önderleri ile son meşhurlarının da icma'ı delil kabul ettikleri bilinmektedir. Onlar birçok hükümlerde icma'a dayanmaktadırlar. Bu sayılan âlimler inkâr ettikleri bir şeye görüşlerini nasıl dayandırıyorlar, bilmeden onu en kuvvetli delillerden biri olarak nasıl kabul ediyorlar ki? Şia'nın icma'ı inkâr düşüncesi, İmamiye Şia'sı'nın şu sözünden kaynaklanmış olsa gerektir: "İcma'da masum imamın görüşü bulunmazsa o takdirde hüccet değildir." İmamiye Şiası, icma'ın dinî delil olmadığını, sadece masum imamın heyette bulunmaması durumunda kabul ediyorlar. Çünkü İmamiye, icma'da bunu şart koşanlara göre, masum imamı hal ve akd ehlinin başı kabul etmişlerdir. Yine başka bir açıdan, Muhammed Aleyhisselâm ümmetinden müçtehit olan kimselerin ittifak etmesi tarzında kabul edenlere göre de masum imam yine bunların başıdır."⁶³

Bütün bu târiflerden ve verilen bilgilerden ortaya çıkan sonuca göre, İmamiye Şiası da icma'ı kabul ediyorlar, şer'î yönden delil olarak görüyorlar, onu reddetmiyorlar. Bu konu hakkında etraflı bir şekilde düşünmek gerekir.

Yukarıdan beri icma'ın hüküm çıkarmada delil oluşu ya da icma' ile sabit olan hükmün bağlayıcılığı konusundaki farklı görüşleri bir tablo halinde gözler önüne serdik. İcma'ın kesin bir delil olduğunu kabul eden, hükmü ile amel etmenin vacip olduğunu söyleyen ve kökünden delil oluşunu reddedenlerin dayandıkları deliller de kesin olmayıp şüphe götürecek niteliktedir. Çünkü icma'ın dinî yönden kesin bir delil olduğunu söyleyenlerin bu görüşü açık-seçik kuvvetli bir delile dayanmayı gerektirir. Oysa anılan delillerin icma'ın kesin delil olduğuna delâletleri açık değildir. Hatta bazılarının icma'a delaleti çok zayıftır, bazılarının ise delâlet yönü hiç yoktur. Durum böyle olduğu halde, icma'ı inkâr edenlerin kâfir olduğuna nasıl hükmedebiliriz? Yine icma'ı inkâr edenlerin delille-

⁶² Sadr Muhammed Bakur, *el-İcmâ'*, s.24-26; el-Ğaravî, Muhammed Abdulhasan Muhsin, *Mesâdiru'l-İstinbât*, s. 141-142.

⁶³ Muhammed b. Abdulhasan Muhsin, *Mesâdiru'l-İstinbat*, s. 141-143.

rinde de aynı şüpheler söz konusudur. Bu şüphelere dayanarak icma'nın asla delil kabul edilemeyeceğini nasıl düşünebiliriz?

Fahreddin er-Razî bu konuda şunları söylüyor: "Tuhaftır ki, fakîhler âyet ve hadislerin genel anlamları çerçevesinde icma'nın hüccet oluşunu ispat etmişler ve bu genel anlamların delâleti, te'vile dayalı olunca, onu inkâr edenlerin kâfir ya da fâsık olmayacağında ittifak etmişler, sonra da şöyle demişlerdir: "İcma'nın gösterdiği hüküm kesindir, ona muhalif olan kâfir yahut fâsık olur. Sanki bunlar fer'i olanı asıl olandan daha kuvvetli kabul etmişlerdir. Bu ise büyük bir gaflettir." Daha sonra Razî görüşlerini açıklamaya şu sözleri ile devam ediyor: "Bu âyetlerin, icma'nın dinî yönden delil olduğunu gösterdiğini kabul etsek bile, bu durum Kitap, sünnet ve akıl ile çelişir." Razî, daha sonra kendi delillerini de zikrediyor.⁶⁴

C. İcma'ı Delil Kabul Edenlerin Delillerinin Tenkidi:

Yukarıda kaydettiğimiz Kitap, sünnet ve aklı delillerin icma'nın teşri'de kesin hüccet olduğuna delâlet yönlerinde şüphe vardır. Önce âyetlerden başlayalım:

Birinci âyet: Bu âyette geçen (مشافة) = muhalefet, düşmanlık, (اتباع غير سبيل) = müminlerin yolundan başka bir yol tutmak, ifadelerinin icma'nın dinî yönden delil olduğuna delâlet edecek yönleri bulunmamaktadır. Çünkü birinci kelimenin anlamı, düşmanlık etmek, muhalefet etmek ve savaşmaktır. Yani, Hz. Peygambere karşı savaşan ve inananların yolundan başka bir yol izleyip bu yola yardımcı olmayan kimselerin varacağı yer cehennemdir. Nitekim İmam Gazzâlî de "el-Mustasfâ" adlı kitabında aynı kanaati ifade etmektedir.⁶⁵

Celaleddin es-Suyûtî yukarıdaki âyette geçen "Kim Resûle Meşakkada bulunursa" cümlesini, getirdiği hakka karşı çıkar, düşmanlıkta bulunursa tarzında, "Müminlerin tuttuğu yoldan başka bir yol tutarsa" ifadesini de "müminlerin yürüdükleri dinden başka bir yol" anlamında tefsir etmiştir.⁶⁶

Müfessir ve fakîh İmam Şevkanî de yukarıdaki âyette geçen ve bahis konusu olan (ومن يشاقق الرسول) sözünü açıklarken şöyle diyor: "Yani, Peygamber'in getirdiği Hak dine düşmanlık eden.. demektir." (ويتبع غير سبيل المؤمنين) cümlesini ise şöyle açıklıyor: Yani müminlerin yolundan başka bir yol izleyen demektir. Bu yol da İslâm dinidir, ona mensup olanlarla dayanışmaktır." Bu açıklamanın ardından Suyûtî anılan âyetin icma'a delil getirilişi ile ilgili olarak da şunları söylüyor: "İlim adamlarından oluşan bir topluluk bu âyetin icma'nın dinî yönden hüccet olduğuna delil getirmişlerdir, fakat bana göre, anılan âyette icma'a delil teşkil edecek bir nokta yoktur. Çünkü Müminlerin yolundan başka bir yolun anlamı İslâm dininden çıkıp başka bir dine girmektedir."⁶⁷

Sonuç olarak; bu âyetten kast edilen mana sapıklık, küfür ve İslâm'ın çerçevesi dışına çıkmaktır. İcma' anlamı bu manaya dâhil değildir. Çünkü icma', bir asırda yaşayan hal ve akd yetkisine sahip âlim ve fakîh kimselerin, Müslümanların herhangi bir işi hakkında görüş birliğine varmalarıdır. Hidâyete uymak, Peygambere düşmanlık ve muhalefet, müminlerin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak, onların bağlı bulunduğu dinden başka bir dine bağlanmak icma'nın konusu değildir. Bu başka bir konu olup inancı ilgilendirir, dünya

⁶⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/50.

⁶⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/174.

⁶⁶ Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 1/68.

⁶⁷ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/515.

işleri ile ilgili fer'î, içtihadî hükümlerle ilgili değildir. Nitekim Şia'dan Muhammed Bâkır es-Sadr ile Şia âlimleri de bu âyetin yorumunda aynı şeyleri söylemektedir.⁶⁸

İkinci âyet: İkinci âyette de icma' anlamına delil teşkil eden bir nokta bulamıyoruz. Çünkü, bu âyette Ulu Allah, Allah'ın dinine, hidâyetine bütün olarak sarılmayı, âyetlerin ifade ettiği hükümler arasında ayırım yapmamayı emretmiş, Tevhid dini olan İslâm dininde kötülener ayrılığı ve parçalanmayı yasaklamıştır. Bu hitap, tabiatıyla Allah'ın dinine sarılma, dağılmama ve kalplerin birleşmesi noktasında bütün müminleri kapsar. Ancak âyette, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ümmetinden çıkacak olan icma' kararlarına uymanın vacip olduğuna ne bir delâlet ne de bir işaret vardır. Zira, Müslüman toplumun sorunlarından bazıları hakkında icma' a dayalı hüküm çıkarmak ayrı şeydir, inananları birleştirmek, parçalanmamalarını emr etmek ve kalplerini bir noktada toplamayı istemek ayrı şeydir.

Üçüncü âyet: Bu âyette ulu Allah inananlara, hem kendisine, hem Peygamberine, hem de müminlerden yetki sahiplerine itaat etmeyi, ihtilâf durumunda işi Allah ve Resulünün hükmüne götürmeyi emretmiştir. Bu âyette de yine icma'ın dinî yönden teşri' de hüccet olduğuna dair herhangi bir delilin varlığı söz konusu değildir. Belki tam tersi bir hüküm söz konusudur. Çünkü icma'ın aslı beşerî görüş olup Kitap ve sünnetin hükmü değildir. Bu iki kaynaktan hüküm bulununca zaten bu hükümlerin alınması vacip olup icma' a gerek kalmaz. Bu âyet icma'ın değil, Allah'ın Kitabı ve Resulünün sünnetinin dinî hükümlerde hüccet olduğuna delil teşkil eder.

Dördüncü âyet: Yine bu âyette de icma'ın hüccet olduğuna dair bir delil bulunmuyor. Çünkü Ulu Allah âyette, Muhammed ümmetini insanlar hakkında şahit kıldığını açıklamıştır. Bu şahitlik bütün inananları kapsamakta olup hal ve akd ehline mahsus bir hüküm taşımamaktadır. Burada şahitliğin konusu mutlak olup belirlenmiş değildir. Âyet aynı zamanda mücmel (kapalı) bir hüküm taşımaktadır, dolayısıyla bu konuda hüccet kabul edilemez. Nitekim Âmidî de kitabında aynı şeyleri söylüyor.⁶⁹ Şahitliğin kabul edilmesi icma'ın hüccet oluşunu göstermez, belki tam tersini gösterir. Çünkü icma' a muhalif olan kişi de bu ümmetin fertlerinden biridir, nastaki açıklama onun da şahitliğinin kabul edileceğine delil teşkil eder. Dolayısıyla icma' a muhalefet etmenin meşru olduğunu gösterir. Böyle olunca fertlerin icma' a muhalif olması nasıl caiz görülmez ki? Belki âyet, İslâm'da düşünce ve içtihat özgürlüğünün varlığına, dünya hayatları ile ilgili konularda müminlerin akıllarına itibar edileceğine delil teşkil eder.

Beşinci âyet: Bu âyet de icma' manasına delâlet etmez. Belki bu, hayırlı olan bu ümmetin en belirgin özelliklerinden birinin iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmak olduğunu gösterir. Bunun anlamı şudur: Müminler, sadakalar, Allah yolundaki harcamalar, karz-ı hasen, zekât, fitra vb. yollarla maddî değerlerini, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmak yolu ile de sahip oldukları manevî değerleri paylaşmalarını tavsiye ediyor. Bu değerleri paylaşmak ayrı şey, Müslümanların herhangi bir meselesi hakkında icma' a dayalı karara varmak ayrı şeydir. Bu ikisi arasında ne bir benzerlik ne de bir birleşme söz konusudur. Bu âyet icma'ın dinî yönden bağlayıcı olma ve kesinlik ifade eden bir delil olma konusuna nasıl delil gösterilebilir ki?

Altıncı âyet: Bu âyet de icma'ın hüccet oluşunu göstermiyor, belki Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde münafıkların savaşırlara katılmak istememe durumunu açıklıyor. Çünkü bir önceki âyet bunu ifade etmektedir. "Onlara güven, yahut korku durumu geldiği zaman

⁶⁸ bkz. M. Bâkır Es-Sadr, *el-İcmâ'*, s.39-43.

⁶⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/193.

onu yayarlar. Bu durumu Peygamber'e ve yetki sahibi kimselere götürselerdi, içtihat yetkisine sahip olan kimseler elbette onu bilirdi."

Âyetin ifade ettiği anlam şudur: Ey münafıklar! Hz. Peygamber ve yetki sahipleri-ne götürmeksizin kendi kendinize yalan haberler çıkarıp onları yaymayın. Çünkü bu durum ordunun dağılmasına, inananların parçalanmasına sebep olur.

Yukarıdaki âyetlerin icma' anlamına delâlet etmediğinin bir başka delili de şu ola-bilir: Kur'an akil sahibi olmaları dolayısıyla, inananları ve bütün insanları muhatap almak-tadır. Bu sebeple onları dünya hayatı ile ilgili işlemlerin yürütülmesinde serbest bırakmak-tadır. Çünkü düşüncenin özgür olması dünya işlerinde gelişmeye sebeptir. Bu ve benzeri âyetleri, icma'ın hüccet oluşu, ona uymanın vacip oluşu, yahut karşı çıkanın fâsıklık veya sapıklıkla nitelendirilmesine delil getirirsek bu durum, ihtiyaç, zaruret ve şartlar gerektir-diği zaman kapıların Müslümanlara kapatılmasına sebep teşkil eder. Fakat, cumhura göre muteber olan icma'ın hükmü nass gibi dondurulmuş olup şartlara göre değişme göstermez, olayların değişmesi ile değişmez.

Bu konuda dikkatimizi çeken nokta, tarih boyunca âlim ve fakihlerin, icma' konu-sunda ikiye ayrılmış olmalarıdır. Âlimlerin büyük çoğunluğu icma'ın hüccet olduğunu kabul etmiştir. Bir kısmı da reddetmiştir. Bunlar da Haricîler, Mutezile'den Nazzâm, Ehl-i Sünnet'in değerlendirmesine göre Şia'dır.

Biz burada önemli bir noktaya işaret etmek istiyoruz: Ehl-i Sünnet vel-Cemaat İmamiye Şiasını cemaattan çıkmış kabul edip, inkâr etmemelerine rağmen, onları icma'ı inkâr eden gruba dâhil etmişlerdir. Ne var ki, Şia'nın kabul ettiği icma' Ehl-i Sünnet'in icma'ı gibi olmayıp aralarında az bir fark vardır. Bundan anlaşılıyor ki, başlangıcında Eh-i Sünnete göre icma', siyasî bir iş kabul edilmiş olduğundan, siyasal nitelikli birer fırka olan Haricîler, Mutezile ve Şia buna karşı çıkmıştır. Çünkü ilk icma'ın vaki' olduğu ilk mesele Hz. Peygamber'in vefatını takiben ondan sonra toplumu kimin yöneteceği mesele-si idi. Bilindiği üzere, ilk olarak halifelige Hz. Ebû Bekir getirilmişti.

Burada ikinci bir noktaya daha işaret etmek istiyoruz: Ehl-i Sünnet ile İmamiye Şi-a'sı arasında icma'ın tanımında vaki olan ihtilâf Müslüman ümmetin masum olması me-selesinden kaynaklanmıştır. Çünkü Ehl-i Sünnet ismeti bütün İslâm Ümmetine izafe edi-yor ve Sahâbenin hatalardan masum olduğuna inanıyor. Onlara göre, ümmetin fakihleri herhangi bir konuda ittifak ederlerse bunlar hata işlemekten korunmuş olurlar. Bunun için diyorlar ki; icma'ın hükmüne uymak bütün Müslümanlara vacip olup inkâr eden kâfir yahut fâsik olur, inananlar kuşağının dışında kalır. Dolayısıyla Ehl-i Sünnete göre, ismet, ittifak edince ümmetin fakihlerine tahsis edilir. Yani ittifak eden fakihler hatalardan ko-runmuş olur. Bu sebeple onların sözüne uyulması vacip olup karşı çıkanlar toplumun dışına çıkmış olur. İmamiye Şia'sı ise, ismetin yalnız kendi imamlarına mahsus bir özel-lik olduğu görüşünü savunuyor ve yeryüzünde yetki sahibinin sadece kendi imamları olduğuna inanıyorlar. Onlara göre, İmam, masûm = hatalardan korunmuş olup, onun için-de bulunmadığı bir icma' düşünülemez. Onlara göre, masum imam müçtehitler konseyinin başkanıdır, dolayısıyla masûmluk sadece ona aittir. İşte icma'ın bağlayıcı oluşu, her iki gruba göre ismet noktasında düğümleniyor. Birine göre ismet hal ve akd ehline, diğerine göre ise masûm imama aittir.

Sonuç olarak; Ehl-i Sünnet vel-cemaat, ismetin ittifak eden fakihler konseyinin e-linde olduğunu, İmamiye Şia'sı ise; bunun sadece kendi imamlarına ait olduğu görüşünü savunuyorlar. Bu sebeple Ehl-i Sünnet, fakihler konseyinin görüşüne, Şia ise kendi imam-larının da içinde bulunması şartıyla fakihlerinden oluşan bir konseyin kararlarına uyuyor-lar. Bu iki grubun görüşleri arasındaki fark açıktır. Bundan şunu anlamak mümkündür: Ehl-i Sünnete göre icma', İmamiyeye göre ismete dayalı olan imamete benziyor. Çünkü

her iki gruba göre icma'da ismet düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bu ihtilâfın sonucu siyaset alanında belli olmaktadır.

Biz inanıyoruz ki; Şia'nın Ehl-i Sünnet Vel-Cemaat'ın icma'ına karşı çıkış sebebi siyasîdir. Sahâbenin imamet, imam meselesi, mut'a nikâhunun nesh edilmesi üzerinde icma' etmesi ve benzeri siyasî meseler bunun örnekleridir. Ehl-i Sünnet'in icma'ı inkâr edenleri kâfirlik, yahut fâsıklık, yahut sapıklıkla itham etmesinin sebebi bu noktada daha iyi anlaşılıyor. Bunun sebebi meselenin siyasî cephesi ile ilgilidir. Çünkü icma'a muhalif olanlar, İmamiye Şia'sı, Mutezile ve Haricîler gibi siyasî fırkalardır. Bu grupların hepsi siyasî fırkalar olup Ehl-i Sünnet Vel-Cemaata muhaliftirler. Bu konu üzerinde daha da derinleşmek gerektiğine olan kuvvetli inancımızı belirterek sözü burada noktalamak istiyoruz.

IV. TEŞRÎ' AÇISINDAN İCMA'IN ÖNEMİ

Hiç şüphe yok ki, icma', İslâm fıkhuunun en önemli metotlarından ve İslâm Teşrî'inin ayrılmaz unsurlarından biridir. İcma'ın varlığı doğrudan doğruya şûra meclisinin varlığına bağlıdır. Şûra, görüşlerin tartışılıp karara bağlandığı yerdir. Bu meclis ya bir görüş üzerinde birleşir, yahut çoğunluğa göre karar çıkarır. Tarihteki icma' hükmü, şûranın ürünlerinden biri olup kaynağı devlettir. Böyle bir devlet bulunmaksızın, aslî manada icma'dan söz edilemez. Olsa olsa istişarî nitelikte fahrî konsey toplantılarında alınan ittifaka dayalı müeyyidesiz kararlar olabilir. Çağımızda ancak böyle bir icma'dan söz edilebilir.

Burada bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Müslümanların bütün işlerinin çözüme kavuşturulması için ittifakla karar almaya ihtiyaç yoktur. Eğer böyle bir şart koşulursa o takdirde birçok sorun çözümsüz kalarak toplum yokuşa sürüklenmiş olur, teşrî'in çerçevesi daraltılır. İttifakla karar almayı gerektiren olaylar önemli olaylar olmalıdır. Çünkü çoğunluğa dayalı kararlar bir çok sorunların çözümü için yeterlidir. Fakat bazı olaylar vardır ki, önemine binaen kuvvetli bir görüşe, takviye edilmiş bir karar almaya ihtiyaç hissettirir. Hz. Ömer döneminde istihsan ve maslahat ilkesine dayalı olarak alınan birçok karar bunun örneklerini teşkil eder. İcma' siyasal, kültürel ve ekonomik bazı sorunların çözümünün önem kazanır. Böyle sorunlarda mutlaka icma'a dayalı karara ihtiyaç vardır.

Yenilenen önemli olaylar karşısında, yetki sahibi kişileri kalıcı olan bir şûra meclisinde toplayıp sorunları bu meclis üyelerine arz etme imkânı elde edilmedikçe icma' tamamlanamaz. Bunu elde etmenin yolu bir fıkîh konseyi tesis etmektir. Bu konsey, bağımsız, çalışmalarında özgür, Müslümanlar arasında hür bir kuruluş olmalı, mevcut İslâm devletlerinden hiçbirinin baskısı altında bulunmamalıdır. Nitekim Abdülkerim Zeydan da aynı şeyi söylemektedir. İslâm dünyasının sorunları, böyle bir kuruluş tesis edilmeksizin tam anlamıyla çözülemez, icma'lar tamamlanamaz. Şûra ile toplum iç içe olup bunlar birbirinden ayrılmazlar.

Normal işlerin karara bağlanmasında icma'a ihtiyaç yoktur. Bu gibi işler için çoğunluk kararları yeterlidir. Cumhur terimi icma' terimi gibi siyasî bir terimdir. Çünkü o da İslâm siyaseti, teşrî' ve devlet ile ilgilidir. Cumhura dayalı kararların çıkması da devletin ve şûrasının varlığına bağlı idi. Çünkü doğru ve kuvvetli olan görüş, ancak şûra meclisinde enine boyuna tartışıldıktan sonra anlaşılır. Sorunların şûrada tartışılmasından sonra ya icma' kararı çıkar ki, bizim konumuz budur, yahut çoğunluk görüşüne dayalı karar çıkar, ki buna cumhur görüşü denilir. Fakat, icma'a dayalı olan görüş, teşrî'î kuvvet bakımından cumhur görüşüne göre bir derece daha ileridedir. Cumhura karşı olan ferdî görüşe şaz olarak her ne kadar rey adı veriliyorsa da cumhurun bulunduğu yerde onunla amel etmek caiz değildir. Ferdî görüşün sadece ilmî ve fikrî bir değer taşıdığını söyleyebiliriz. Şartlara göre, kıyamete kadar ondan yararlanma imkânı vardır. Çünkü cumhur görüşü belli şartlara

göre oluşur. Bu şartların değişmesi durumunda yeni cumhur görüşlerinin oluşması imkân dâhilindedir. O zaman bu ferdî görüşler devreye girer. Çünkü İslâm Hukukunda yaygın olan kaide şudur: “Zamanların değişmesi ile hükümlerin değişmesi inkâr edilemez.”

Fakat, üzülerek belirtmeliyiz ki; çağımızda yaşayan Müslümanlar, şartların değişmiş olmasına rağmen, geçmişte yapılan icma'ları bütünü ile uygulama eğilimindedirler. Yine bir çelişkiyi de yaşamaktadırlar. Aynı zamanda ve aynı mekânda, şartların değişmesine rağmen hem cumhur görüşü ile hem de ferdî görüşlerle amel etmektedirler. Yaşamakta olan altı mezhep bunun güzel bir örneğidir. Çünkü yeryüzünde bugün İslâmî anlamda bir devlet yoktur. Buna bağlı olarak da istişarî anlamda teşri' de yoktur. Bu sebeple insanlar âdeta uygulamada başıboş olup diledikleri fakihlerin görüşlerini esas alarak hayatlarını düzenlemektedirler. İşte bu durum İslâm teşri'inin gelişme göstermemesine, siyasî düşüncenin doğmamasına, şüranın bulunmamasına sebep olmuştur.

V. İCMA'IN GERÇEKLEŞME İMKÂNI

İcma'ın gerçekleşmesi konusunda insanlar iki gruba ayrılmışlardır. Bir kısmı onun fiilen mümkün olduğu görüşünde olup diğer bir kısmı da gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu savunmaktadır. İcma'ın fiilen ve âdeten gerçekleşmesinin mümkün olmadığını savunanlar Mutezile'den Nazzâm ile Şia'dan bir gruptur. Bunlar şunu söylüyorlar: Esasları ortaya çıkmış bulunan icma'ın fiilen ve âdeten gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü icma'ın rükünlerinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Zira bizim elimizde herhangi bir asırda yaşayan müçtehitlerin listesini bilebilecek bir ölçü, onların sayısını sınırlandıracak bir miyar yoktur. Bu sebeple bir asırda yaşamış olan müçtehitleri müçtehit olmayan âlimlerden ayırmak imkânsızdır. Biz bunları bildiğimizi ve sayılarını da tespit ettiğimizi farzetsek bile, hepsinin tek tek görüşlerini bilmemiz mümkün değildir. Çünkü onların yaşadıkları kara toprakları değişik, dağınık ve birbirine uzaktır, milliyetleri ve tabiiyetleri farklı farklıdır. Dolayısıyla bunların hepsine ulaşmak ve görüşlerini tespit etmek imkânsızdır. Şahısların bilinebildiğini, görüşlerinin güvenilir yollardan tespitinin de mümkün olduğunu farzetsek bile, bu sefer icma' gerçekleşinceye kadar her bir müçtehidin görüşünde ısrar ettiğini, ısrar ederek öldüğünü bilmemiz mümkün değildir. Yine icma'ın gerçekleşmesinin mümkün olduğunu farz etsek, mutlaka bunun dayandığı bir delile ihtiyaç vardır. Bu delil ya kesin, yahut zannî olur. Kesin olunca icma'a dayalı karar almaya ihtiyaç yoktur. Eğer delil zannî olursa o takdirde zannî delile dayalı olarak icma'ın meydana gelmesi mümkün değildir. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel de konu ile ilgili olarak şunları söylüyor: “Kişinin icma' iddiası yalandır. Kim icma' iddiasında bulunursa o yalancıdır. Çünkü, insanlar farklı düşünmüş, fakat onların düşünceleri bu iddia sahibine ulaşmamış olabilir. Bu sebeple icma' iddiasında olan kişi (insanların bu konuda farklı düşündüklerini bilmiyoruz.) demelidir.” Ahmed b. Hanbel, müçtehitleri ve onların görüşlerini bilebilme noktasından icma'ın gerçekleşmesinin mümkün olmadığı düşüncesini teyit ediyor.

İcma'ın vukuunun mümkün olduğunu kabul edenler fakihlerin çoğunluğunu teşkil etmektedir. Büyük çoğunluğa göre, icma'ın gerçekleşmesi mümkündür ve de olmuştur. İcma'ın fiilen gerçekleştiğinin delili Râşid Halifeler döneminde gerçekleşmiş olan olaylardır. Bu olaylardan bazıları şunlardır: Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi, domuz içyağının haram kılınması, büyük anneye mirastan altıda bir hisse verileceğine karar verilmesi, babası hayatta iken ölen kimsenin oğlunun baba mirasından mahrum edilmesi, yani dede mahrumu, Kur'an'ı bir kitapta toplama ve bunun gibi küllî yahut cüz'î hükümlerde yaptık-

ları icma'lar. Şu halde tarihte mümkün olan ve gerçekleşen şeyin her asırda da gerçekleşmesi mümkündür.⁷⁰

Abdu'l-Vahhab Hallâf birinci görüşü tercih ederek şöyle diyor: "Benim tercih ettiğim görüş şudur: İslam ümmetlerinin ve milletlerinin fertlerine bırakıldığı zaman, açıkladığımız târifi ve rükünleri ile icma'ın gerçekleşmesi mümkün değildir. Farklı farklı ülkelerde de olsa, İslâm hükümetleri sahip çıkarsa icma'ın gerçekleşmesi ancak o zaman mümkün olabilir. Her hükümet, kişileri müçtehit derecesine ulaştıracak olan şartları tayin etme, bu şartları taşıyan kimselere içtihat yetkisi verme gücüne sahip olur. İşte bu şekilde müçtehitlerini tanıma ve herhangi bir olayda sahip oldukları görüşleri tespit etme imkânını elde eder. Böylece her hükümet bir olay hakkında müçtehitlerinin görüşlerini bilir de bu görüşler bir noktada birleşirse bu olay icma', onun hakkında icma'a dayalı olarak verilen hüküm de bütün Müslümanların uyması vacip olan şer'î bir hüküm olur."⁷¹

Biz yukarıdaki görüşe şunu ilâve etmek istiyoruz: Okulu bulunmaksızın müçtehitlerin yetişmesi mümkün değildir. Müçtehitlerin okulu ise süratli bir şekilde yenilenen ve toplumun her zaman karşılaştığı problemlerdir. Bu sorunlar, çözümünden sorumlu bulunan hal ve akd ehli müçtehitlerin omuzlarına yükletilince zarurî olarak onlar bu meseleleri çözmek için çaba harcayacaklardır. Bunların ulaştıkları sonuca içtihat, kendilerine de müçtehit adı verilir. Şunu açıkça belirtmeliyiz ki, mutlak ve bağlayıcı hüküm çıkarma anlamında, müçtehit kendi kendine yetişmez. Bir toplumda yetki sahibi kalıcı ve gerçekçi çözümler üretecek müçtehitlerin yetişmesi için kabiliyet sahibi âlimler ile yetki sahibi uzmanlara toplumun sorunlarının yükletilmesi ve bunların acilen çözümünden sorumlu tutulması gerekir. Yetki ve sorumluluk yükletilmeksizin, İslâm dünyasında müçtehitlerin yetişmesini beklemek bir hayaldir. Bunu yapmaksızın ferdî sivil gayretleri ile bazı âlim ve yetki sahibi kişilerden toplumun sorunlarını çözmelerini beklemek insafî bir davranış değildir. Toplumun sorunlarını çözecek müçtehit, ameliyathanelerde yetişen engin tecrübe sahibi operatör doktora benzer. Ameliyathane, hasta, lâboratuar tecrübesi görmeksizin, ferdî gayretleri ile kendi kendine bir kimsenin nasıl en ileri derecede uzman bir doktor, bir operatör olması mümkün değilse, İslâm dünyasında yığılan bunca sorunları, toplum lâboratuarında uzmanlaşmamış kendi kendine sadece bazı nazariyeler üreten âlim, fakîh ve yetki sahibi kimselerin yetişmesi ve bu sorunlara kalıcı çözüm bularak toplumu rahatlatması da mümkün değildir.

VI. İCMA'IN ÇEŞİTLERİ

Daha önce zikrettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığına göre icma' iki türdür. Birincisi, Kitap ve sünnet naslarına dayalı delilî bulunan icma', ikincisi, dayanağı içtihat olan icma'dır. Aşağıda bu iki tür icma' üzerinde durmak istiyoruz.

1. Naslara Dayalı İcmâ':

Bunun örneği, Allah'ın, Peygamberi Muhammed (s.a.s.)'e indirdiği Kur'an'ın hak olduğu ve hükümlerine uyulması gerektiği, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sahih yollarla sabit olan söz ve davranışların da hak olduğu, bunlara da uymanın vacip olduğu, İslâm dininin hak din olduğu, namaz, oruç ve benzeri ibadetlerin farz olduğu ve bu farzlara uyulması gerektiği, topluluktan ayrılmamak gerektiği, ümmetin ittifakının vacip olduğu hakkındaki icma'larla benzer konulardaki icma'ların hepsi Kitap ve sünnete dayalı icma' örnekleridir.

⁷⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/181-183-243-239; Hudarî, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, s.283-285; Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, s.201-202, V. Zuhayfî, *Usûlü'l-Fikhi'l-İslâmî*, 1/568-578. Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fikh*, s.48-50, M. Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s.201-202; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 156-160.

⁷¹ Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, s. 49-50

10/2/16/8=7

Nineye mirastan altıda bir hisse verilmesi üzerindeki icma' da kitaba dayalı icma' örneklerindedir. Bunun dayandığı delil (*Analarınız, kızlarınız... size haram kıldı*)⁷² âyetidir. Çünkü Sahâbe burada anadan kastedilen şeyin insanın kökü olduğu, ninenin de ana gibi kök olduğu hakkında icma' etmişlerdir. Dolayısıyla ninenin de evlenilmesi haram olan kimselerden olduğu üzerinde ittifak etmiş olup, ifade ettiği hüküm de kesindir.⁷³ İşte bu tür icma' Kitaptan bir delile dayalı olarak icma' kabul edilmişse de aslında bunun da delili akıl olup âyetin gerekçesinden alınmıştır. Âyetteki gerekçe kök değildir. Bu gerekçeye dayalı olarak Sahâbe kıyas içtihadında bulunarak icma' hükmüne varmışlardır.

Sahâbenin Kitaba dayalı icma'larından bir diğeri örnek de Hz. Ömer döneminde Irak topraklarının, ganimete hak kazanan fatih ordu mensupları arasında bölüştürülmeyip haraç karşılığı sahiplerinin elinde bırakılmasıdır. Bunu yaparken başta Hz. Ömer olmak üzere, Sahâbe şu âyete dayanmıştır: "Allah'ın Peygamberine, köylerin halkından fey olarak verdiği mallar Allah'ın, Elçisinin, yakınlarının, yetimlerin, yoksulların hakkıdır. Ta ki, o mal sizden sadece zenginler elinde dolaşan bir varlık olmasın."⁷⁴ Halife Hz. Ömer ile onun görüşüne uyan Sahâbe, önce Enfal sûresinde ganimetlerin nasıl bölüştürüleceğini açıklayan âyetteki hükmün gerekçesini çıkardılar.⁷⁵ Bu gerekçe yukarıdaki âyette açıklanan "o malların sadece zenginler elinde dolaşın bir varlık olmamasıdır." Yani, Sahâbe, Hz. Peygamber döneminde bilinmeyen bir olayla karşılaşmış, Irak topraklarını olduğu gibi ordu mensuplarına ganimet olarak bölüştürdükleri ve ganimet âyetinin hükmünü olduğu gibi uyguladıkları takdirde, bunun zararlı sonuçlar doğuracağını, bu malların sadece belli sayıda Müslümanların eline geçeceği, diğer insanların, meycut sahiplerinin ve gelecek kuşakların bu toprakların nimetlerinden yoksun kalacağı gerekçesini, Haşir sûresindeki âyetlerden çıkararak, kitabın bir hükmünden vazgeçip başka bir hükmüne dönmüştür. Bu kararı Sahâbe ittifakla almıştır. Ancak, burada icma'ın senedi her ne kadar âyete dayalı bir gerekçe ise de aslında dayanak kıyas ve maslahattır. Bununla ilgili misalleri çoğaltmak mümkündür. Fakat, bize fikir vermede yeterli olduğu kanaatini taşıyarak bu kadarla yetiyoruz.

2- Sünnete Dayalı İcmâ':

Sünnete dayalı icma'lara örnek, Sahâbe'nin büyük anneye mirastan altıda bir pay verilmesi konusunda Muğîre b. Şube'nin rivayet ettiği hadis üzerinde ittifak etmesidir. Onun rivayetine göre; Hz. Peygamber (s.a.s.) büyük anneye mirastan pay olarak altıda bir vermişti. Muğîre'den başka bunu rivayet eden bir râvi yoktu. Ona güvenen Sahâbe bu rivayet üzerinde icma' ederek büyük anneye ölünün mirasından altıda bir hisse vermişlerdir.

Sünnete dayalı icma' örneklerinden biri de bir erkeğin, hanımı ile hanımının teyzesini, yahut hanımının halasını bir nikâh altında birleştirmesinin haram olduğu konusunda Sahâbenin ittifak etmesidir. Bunun için sadece Ebû Hureyre'den rivâyet olunan şu hadis üzerinde ittifak etmişlerdir.

" Bir kadın halası, yahut teyzesi üzerine nikâhlanamaz."⁷⁶

Sahâbe bu hadis üzerinde ittifak ederek yukarıdaki haramlık hükmüne varmıştır.

⁷² en-Nisa, 4/23

⁷³ bkz. Subhi Muhammed Cemil, *Usûlü'l-ahkâm*, s.88; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4/494-495.

⁷⁴ el-Hasr, 59/7-10.

⁷⁵ el-Enfâl, 8/41.

⁷⁶ Buhârî, "Nikâh", 27, 6/128.

Fey
Zubeyde
Büyük
abında

Sünnete dayalı icma' örneklerinden bir diğeri; Sahâbenin piyasayı kontrol etmek için çarşı ve pazarlardaki mallara fiyat koymayı terk etme konusunda ittifakla karar almalarıdır. Konu ile ilgili olarak Enes b. Malik'ten şu hadis rivayet olunmuştur:

Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde piyasada fiyatlar yükselmişti. Sahâbe: "Ey Allah'ın elçisi! Bizim için fiyatları kontrol edip sınırlandırsanız?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) şu cevabı verdi: "Piyasayı daraltan, genişleten, rızkı veren, fiyatları koyan Allah'tır. Hiçbir kimse ne kanında, ne de malında kendisine yaptığım bir haksızlıktan ötürü benden bir talepte bulunmadığı halde Allah'a kavuşmak istiyorum."⁷⁷

Enes'ten rivayet edilen bu hadise dayanarak Sahâbe piyasadaki mallara fiyat tahdidini koymama konusunda ittifak etmişlerdir.

Sünnete dayalı diğer bir icma' örneği de: "Kim bir yiyecek satın alırsa, onu teslim almadan satmasın"⁷⁸ hadisini delil göstererek, Sahâbenin teslim almadan önce satın alınan yiyecek maddelerinin satılmasının caiz olmadığı hususunda icma' etmeleridir. Şunu ifade etmeliyiz ki; büyük çoğunluk fakihler arasında, Kitap veya Sünnet'e dayalı icma' in hüccet olduğu konusunda herhangi bir ihtilâf yoktur.⁷⁹

3. İctihada Dayalı İcmâ':

İcma'ın üçüncü türü içtihadı dayalı icma'dır. İcma'ların büyük çoğunluğunu bunlar teşkil eder. Bunun örnekleri çoktur. Müellefe-i Kulûb özelliğini kaybetmiş olanların zekâtın payının durdurulması, bid'î boşanma şeklinin geçerli kılınması, şarap için kimseye saçmalama gerekçesine dayalı olarak, iftira cezasına kıyasla, içki için kimseye seksen sopa vurulması hakkında ittifak etmeleri, Kur'an'ın tek bir kitapta toplanması üzerinde ittifak etmeleri, insanların hukunu zayıf olmaktan korumak için maslahat esasına dayalı olarak yakın akrabasının, karı-kocanın bir biri lehine yapacağı şahitliği geçerli kabul etmeme konusunda Sahâbenin ittifak etmeleri bu örneklerdendir. Sahâbe önceleri yakın akraba ile karı-kocanın birbirini lehine yaptıkları şahitliği geçerli kabul ediyorlardı. Fakat, sonradan insanların ahlâkı bozulup birbirleri hakkında güzel olmayan işler ortaya çıkmaya başlayınca ve bu gibi çirkin davranışlar, töhmet sebebiyle devlet yetkililerini böyle şahitlikleri kabul etmemeye zorlayınca, akrabalar arasında itham edilenlerin şahitliği terk edilmeye başlandı. Bu örneklerden biri de dinden dönenlere karşı savaşmak üzerinde ittifak etmeleri, tâbiûnuñ Sahâbe icma'ının tam tersine piyasa mallarına fiyat sınırlandırması getirmek konusunda ittifak etmeleri gibi hususlardır.⁸⁰ Tâbiûn'un bu icma'ı maslahat esasına dayalı bir istihisandır. Bu türlü icma'ların örneklerini daha da çoğaltmak mümkündür. Fakat, bizi gereksiz olarak sözü daha da uzatmak istemediğimizden bu kadar örnekle yetinmek istiyoruz.

Sunuç olarak; İslâm fakihleri icma'ın dinî yönden teşri'in kaynağı olması konusunda ittifak halinde değillerdir. İcma'ın delil olduğunu kabul edenler cumhur tabir edilen Ehl-i Sünnet âlimleridir. Büyük çoğunluk, senedi Kitap ve sünnet olan icma'ların hüccet oluşu üzerinde her ne kadar ittifak etmiş iseler de senedi kıyas, istihsan, maslahat, hacet, zaruret ve benzeri Kitap ve sünnet dışından bir delile dayalı olan icma'lar konusunda farklı görüşler ileri sürmektedirler. Nitekim Endülüslü İbn Hazm bu gibi icma'ları kabul etmemektedir. Durum bu olmasına karşılık, icma'ın hükmünün kesinlik ifade ettiğini ve Müslümanların bu hükme uymasının vacip olduğunu, karşı çıkanların kâfir olduğunu,

⁷⁷ Tirmizî, "Büyü", 73; Ebû Dâvûd, "Büyü", 49.

⁷⁸ Buhârî, "Büyü", 54, 51.

⁷⁹ Bkz. Subhi Muhammed Cemil, *Usûlü'l-ahkâm*, s: 88-89; Şevkanî, *Neşri'l-evtâr*, 5/247.

⁸⁰ Râzî, *el-Mahsil*, 4/24.

İslâm'ın çerçevesi dışına çıktığını, yahut da fasık olduğunu nasıl söyleyebiliriz; hüccet oluşu hakkında ittifak bulunmayıp ihtilâf olmasına rağmen, icma'dan kesin bir hüküm nasıl çıkarabiliriz ki? İcma'ın hüccet oluşu hakkındaki bu ihtilâf icma'ın sadece dinî delillerden biri olduğunu, hükmünün cumhur görüşü ile ferdi görüşlerden daha kuvvetli olduğunu ispat eder. Fakat, onun hükmü kesin değildir, dolayısıyla inkâr edenlere nasıl kâfir, yahut fasık denilebilir? Nitekim Fahreddin er-Râzî de aynı görüşü savunuyor.⁸¹

VII. ÇAĞIMIZDA MUTEBER OLAN İCMA'

Az önce de değindiğimiz üzere, icma' şer'î yönden hüccet olup İlk İslâm devletinin teşri' kurumu çerçevesinde büyük bir önemi vardı. Zamanla icma' önemini kaybetti. Dolayısıyla işlevini de yitirerek yerini tevafuk ve tesadüf tarzındaki icmalara bıraktı. Fakat, çağımızda muteber olan icma'ın hangisi olduğu konusunda araştırma yapmamız gerekir. Burada zihinlere şöyle bir soru takılıyor: Çağımızda muteber olan icma' hangisidir? Bu soruya cevap vermeden önce tarihteki icma'ın nasıl olduğuna bir nebze olsun değinmemiz gerekecektir. Fakihler ve usulcülerin görüşlerinden anlaşılmıştır ki, tarihte muteber olan icma' iki türdür. Biri Sahâbenin icma'ı, diğeri tâbiûn ve onlardan sonra gelenlerin icma'ıdır. Bu vesile ile biz burada her biri üzerinde bir nebze durmak istiyoruz.

A. Sahâbenin İcmâ'ı:

İcma'ın teşri'de hüccet ve hükmünün kesinlik olduğunu kabul eden büyük çoğunluk (Ehl-i Sünnet)'a göre; İslâm teşri'inde muteber olan icma' sadece Sahâbenin icma'ıdır. Sahâbenin yaptığı icma'lar kesin delil olup onlardan sonra gelenlerin icma'ları hüccet olmadığı gibi, icma' da sayılmazlar. Bu görüşü başlıca savunanlar Ebû Hanîfe, Dâvûd ez-Zahirî, İbn Hibbân ve Ahmed b. Hanbel, Hanefîlerden Fahu'l-İslam Ali b. Muhammed el-Pezdevî'dir.

Pezdevî konu ile ilgili olarak şu görüşe yer veriyor: "Sahâbe icma'ının hükmü Kitap ve Mütevatir haberin hükmü gibidir." Ahmed b. Hanbel'in de şöyle dediği rivayet olunmuştur: "İcma' Hz. Peygamber (s.a.s.) ile arkadaşlarından gelen bilgilere uyulmasıdır. Kişi tâbiûn'da serbesttir." Yine o şöyle demiştir: "Kim icma' iddiasında bulunursa o yalancıdır."⁸²

Ebû Hanife ise şöyle diyor: "Sahâbe bir şey üzerinde icma' ederse buna teslim oluruz. Fakat, tâbiûn icma' ederse onları sıkıştırırız.(karşı çıkarız)" Yine onun şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Sahâbeden gelen görüşlere uyarız. Tâbiûn'dan gelenlere ise karşı çıkarız."

İbn Vehb de şunları söylemiştir: "Dâvûd ve arkadaşlarımıza göre, icma' tevkife dayalıdır. Tevkife şahit olanlar ise Sahâbedir."⁸³

Haricîlerin Sahâbe icma'ı hakkındaki görüşü şöyledir: "Sahâbenin icma'ı ayrılıklar vuku bulmadan önceki dönemde hüccettir. Fakat, ayrılıkların ortaya çıkışından sonraki dönemde sadece kendi gruplarının icma'ı muteberdir, başkasının icma'ı muteber değildir. Çünkü icma'da müminlerin görüşlerine itibar edilir. Oysa bunlara göre kendi mezheplerine mensup olanlar dışındakiler mümin değildir."⁸⁴

Birinci grubun sadece Sahâbenin icma'ını hüccet kabul etmesinin sebebi, önemli olayların çokça vuku bulması sebebiyle yaşadıkları asrın, icma' düşüncesinin doğduğu

⁸¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/23.

⁸² Şevkânî, *İrşâdî'l-fuhûl*, 1/318 ; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4/506 ; Muhammed M. Şelebî, *Ta'îlû'l-ahkâm*, s.324.

⁸³ bkz. Serahsî, *el-Usûl*, 1/313; Vehbe ez-Zuhaylî, *Usûlû'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/358-359.

⁸⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, 1/538-9.

asır olmasıdır. Bunun örneklerini az yukarıda vermiştik. Çünkü, halife Hz. Ebû Bekir herhangi bir işte tereddüt gösterdiği zaman Sahâbenin ileri gelenlerini toplayıp önemli olaylarda onlara danıştı.⁸⁵

Sahabe döneminde icma'ların çok olmasının sebeplerinden biri de sahâbenin müslümanların işlerini yönetme mevkiinde bulunması, insanların ihtiyaç ve zaruretları ile doğrudan doğruya karşılaşmış bulunmaları ve bunların çözümünden direkt olarak sorumlu bulunmaları, kendi dönemlerindeki devletin şurasını teşkil etmeleri, hal ve akd makamında bulunmalarıdır. Biz İslâm teşri'inin bu sayılanlarla kayıtlandırılmış olduğuna inanıyoruz. Bu görüşü savunanların dayandıkları deliller aşağıda zikredilmiştir:

1. Tevkif: Bu görüşü savunanlara göre, icma' ancak tevkif ile olur. Resulullah (s.a.s.)'in tevkifine şahit olanlar ise sahâbedir.

2. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisi: " Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyar-sanız hidâyeti bulursunuz."⁸⁶

3. Delil olarak ileri sürülen âyetlerin sıyakı yüz yüze hitap tarzındadır. Bunların zahiri anlamı indikleri dönemde hazır olan müminleri kapsar. Bunlar da sahâbe olup onlardan başkası değildir. sahâbe ile bu konuda müşterek olmaları hasebiyle, hitaplar tâbiûnu da kapsar.⁸⁷

4. İcma'ı delil olarak ileri sürmek, ancak hal ve akd ehli olan seçici kuruldan her birinin sözünü ve kendisini tanıdıktan sonra mümkün olur. Bu durum da ancak Sahâbe için düşünülebilir. Çünkü hal ve akd ehli sadece Sahâbe döneminde vardı ve sayılarının azlığı ve tek bir ülkede yaşamaları sebebiyle onlar toplumda biliniyorlardı. Tâbiûn ve ondan sonra gelenler ise böyle değildir.⁸⁸

B. Sahâbe olmayanların icma'ı

İcma'ın şer'î hüccet olduğunu kabul eden fakihlerin çoğuna göre; sahâbe olmayan fakat sahâbeye tabî olan fakihlerin icma'ı da sahâbenin icma'ı gibi şer'î yönden hüccettir. Bunlar icma'ın hüccet oluşu konusunda asır ve nesil farkı gözetmeyip, icma' sahâbeyi kapsadığına göre her çağda yaşayanları da kapsamına alır, diyorlar. Dolayısıyla her asırda yaşayan fakihlerin icma'ı da şer'î açıdan hüccettir. Bu görüşü savunanların dayandıkları delil bu konuda gelen âyet ve hadislerin manalarının umumî oluşudur. Bu sebeple icma' konusunda sahâbe ile tâbiûn ve her asırda yaşayanlar arasında icma'ın hüccet oluşu ve hükmü bakımından herhangi bir fark yoktur. Hanefiler'den İmam Ali b. Muhammed el-Pezdevî icma'ı meşhur haber yerinde kabul ediyor.⁸⁹

Kanaatimizce bu son görüş İslâm teşri'inin devamlılığı, her çağda ve her zamanda yaşatılması bakımından birinci görüşten daha kuvvetlidir. Ancak, birinci görüş bir gerçeği ifade ediyor. O da şudur: İcma' teşri'î ve resmî anlamda ancak sahâbe döneminde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan birinci görüş bir vakıanın tespitidir. Fakat, toplumun ihtiyaç ve zaruretlarına, her türlü sorunlarına cevap verebilmek için, bütün asır ve zamanlarda sürekli teşri'de bulunmak Müslümanlar üzerine vaciptir. Birinci görüş bunu sağlayacak nitelikte değildir. Bunun için ikinci görüşü tercih etmek zorundayız. Bu görüş icma'ın sürekli canlı kalmasına ve donmamasına sebeptir.

⁸⁵ Vehbe Ez- Zuhaylî, a.g.e., 1/448-9.

⁸⁶ Bu hadisin kaynağını bulamadım.

⁸⁷ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/27; Razî, *el-Mahsûl*, 4/199; Zuhaylî, a.g.e.a.y.

⁸⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/210.

⁸⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4/506; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/208; Serahsî, *el-Usûl*, 1/313; Râzî, *el-Mahsûl*, 4/313

C. Çağdaş İcma'ı:

Zikredilen bilgilerden anlaşılıyor ki; icma'ın şer'î hüccet oluşunda her ne kadar Ehl-i Sünnet ile İmamiye Şia'sı, Mutezileden bir gurup ve Haricîler arasında ihtilâf varsa da aslında icma' şer'î bir hüccet olup onunla şer'î hükümler sabit olur, nasıl sabit olmasın? Çünkü icma', İslâm ümmetinden hal ve akd ehli fakihlerin herhangi bir sorunun çözümü etrafında birleşmelerinden ibarettir. Ferdî anlamda içtihat anılan fırkalar tarafından şer'î hüccet kabul edilince, üzerinde ittifak edilen görüşün şer'î hüccet olması daha kuvvetlidir. Çünkü fakihlerin kıyas, istihsan, maslahat, örf-adet, ihtiyaç ve zaruret gibi ferdî görüşleri şer'î delil kabul edilince, bütün fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri görüş elbette şer'î hüccet olup kabul edilmeye daha lâyık olur. Çünkü ferdî görüş ile ittifak edilen cemaî görüş (kollektif görüş) arasındaki farkın yer ile gök arasındaki fark kadar büyük olduğunda hiç şüphe yoktur. Akıl bunu kesinlikle kabul eder.

Fakat, burada başka bir nokta vardır. O da icma'ın hükmünün kesin bilgi ifade etmesi ve onu inkâr edenin kâfir yahut fâsik sayılması meselesidir. Bu ağır yargının altında yatan sırrın Ehl-i Sünnet ile diğer siyasî fırkalar arasındaki ihtilâf olduğu anlaşılıyor. Çünkü Ehl-i Sünnet dışındaki bu fırkalar siyasî nitelikli olup tarihte İslâm toplumları üzerinde büyük etkileri bulunuyordu. Kanaatimizce İslâm'ın ilk dönemlerinde İslâm hükümetine nispet edilen icma'ın siyasî yönü bulunmaktadır. Çünkü İslâm'ın ilk dönemlerindeki icma'lar siyasetle doğrudan ilgili idi. Dolayısıyla icma'ı inkâr edenleri kâfir saymak, başka bir ifade ile, Ehl-i Sünnetin yaptığı icma'ları kabul etmeyenleri tekfir etmek; Ehl-i Sünnete muhalif olan Şia, Haricîler ve Mutezile gibi siyasî grupların güçlerini kırarak onların hareketlerini durdurmaya yönelik olsa gerektir.

İcma'ın delil oluşu ve hükmünün kesin oluşu konusunda Eh-i Sünnet'in dayandığı deliller bütünü ile zannî olup bu şüphe götüren delillerden kesin bir hüküm çıkarmak mümkün değildir. Anılan delillerin böyle bir hükme delâletinin de tabiatıyla zannî olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu zannî delillere dayanılarak bir Müslümanı, yahut Müslümanlardan bir grubu kâfir yahut fâsıklığa nispet etmek imkânsız olup dindeki ilkelere aykırıdır. Çünkü bir insanın kâfir olduğuna hükmetmek şüphe götürmez kesin deliller ister. Sonra bir Müslümana, yahut Müslümanlardan bir gruba kâfir demek İslâm inancı, dinin temeli ile ilgili olup önemli ve çok tehlikeli bir meseledir. Böyle meselelerde Kur'an yahut mütevatir sünnetten açık-seçik kesin bir delilin bulunması gerekir. Şaîh de olsa, âhad haberler tekfirde delil olma konusunda yeterli değildir. İlim ve fikir adamları bu konu üzerinde titizlikle düşünmeli, araştırmalar yapmalı ve tartışmalıdırlar.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İcma'ın önemi iki noktada ortaya çıkıyor: Birincisi; tarihî nokta, ikincisi çağdaş nokta. Tarihî noktadan icma'ın örneği; Sahâbenin sadece bir Sahâbeden gelen rivayetlerin sahih olduğu ve bu hadislerin hükmü ile amel etmek gerektiği konusunda ittifak etmesidir. Bu tür icma'ların hükmü dondurulmuş olup sübutu kesindir. Tersine bir icma' vuku bulduğunu bilmediğimiz sürece onun hükmünde bir değişiklik düşünülemez.

İcma'ın ikinci türü; hayatla bağlantılı, çağın gereklerine uygun olan icma' olup Sahâbeden itibaren günümüze kadar her çağda ve her zamanda yaşayan Müslüman toplumun sorunlarını yakından ilgilendiren icma' budur. Bu araştırmadan kastettiğimiz icma' bu türlü icma'dır. Mutlak olarak icma' denilince çağımızda böyle bir icma'ı anlamalıyız. Çünkü çağdaş Müslümanların birliğe, takvaya diğer zamanlardan daha çok ihtiyacı vardır. Önemli meselelerde icma' Müslüman toplumun bütünleşme ve birleşmesi için en önemli vesilelerden biridir. Çünkü, Müslümanların dağınıklığını önlemek için siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim-öğretim, çalışma hayatı ve anayasa gibi bazı meselelerde mutlaka icma' ölçüsünde kararlar almaya ihtiyaç ve gerek vardır. Şu noktaya da işaret etmemiz

gerekir: Dayandığı gerekçe durdukça icma', geçerlidir. Dayanağı değişince hükmü de değişir, değişmelidir.

İcma' konusunda çoğunluktaki fakihlerin görüşü, tabiri caiz ise örfî anlamdaki kanunların ekseriyetini teşkil etmektedir. Fakat, bu kanunlar normal kanunlardır. Devlet bu kanunları onaylayıp uygulamaya sokunca onların gereğini yerine getirmek vacip olup aykırı davranışta bulunmak mümkün olmazdı. Fakat bu kanunları tenkit niteliğinde aykırı görüşler belirtilebilir.

Bu araştırmadan elde ettiğimiz sonuca göre; bazı fakih ve âlimler siyasi bazı nedenlerle Ehl-i Sünnetin yaptığı icma'ları reddedip dinî teşri' de delil oluşunu kabul etmediler. Bazı fakihler ise onu tarihî bir olay gibi kabul edip kesin naslar gibi hükmünün de dondurulmuş ve kesin olduğunu, değişmesinin mümkün olmadığını kabul ettiler, bazıları da herhangi bir asırda yaşamış olan, fakat bir araya gelmemiş bulunan fakihlerin herhangi bir olayın ya da sorunun hükmü konusunda görüşlerinin bir birine uygun düşmesi ve tesadüf etmesi tarzında kabul ettiler ve böyle bir icma'ın gerçekleşmiş olması için bir asrın sona ermesini ve o asırda yaşayan en son müçtehidin de ölmüş olmasını şart koşular ki, bu son müçtehidin, toplumda bilinen görüşünden dönmediği kesin olarak anlaşılmış olsun.

İcma'ı donmuş bir nas gibi kabul edenler ile onu bir asırda yaşayan müçtehidlerin görüşlerinin bir noktada uyuşması ve birbirine tesadüf etmesi tarzında kabul edenler onu amacından uzaklaştırarak asırlar boyunca toplumdaki rolünü ortadan kaldırmışlar, dolayısıyla icma' anlamsız ve ihtiyaçlara cevap veremez bir konuma düşürülmüştür. Zira toplumun ihtiyaçlarını bir an bile olsa durdurmak ve sınırlandırmak mümkün değildir. İcma'ı bir asırda yaşamış bulunan fakihlerin görüşlerinin birbirine tesadüf etmesinden ibaret kabul edenler, onu Müslümanların ihtiyaçlarına cevap veremez ve yaşayanların kendisinden yararlanamayacağı bir konuma getirmişlerdir. Çünkü, bu anlayış İslâm fıkhnın, toplumun gerisinden seyretmesine, olayların arkasında kalmasına sebep olmuştur. Sorunlar acil çözüm ister, bunların icma' çerçevesinde çözümü için bir asırlık zaman diliminin geçmesini beklemek onu anlamsız kılar. Şu halde, başlangıçta olduğu gibi, çağımızda da icma'dan gereği gibi yararlanılmalı ve onu İslâm teşri'indeki yerine oturtmalıyız.

IX. İCMA'IN HAKİKATI

Bu araştırmamızda kaydettiğimiz görüşler çerçevesinde icma'ı yeniden târif etmemiz gerekiyor. Çünkü kavramların târifi önemli olup kendisinden yararlanan bir ışık gibidir. İcma'ın eski târiflerinden anlaşılan, onun hükmünün nas gibi dondurulmuş olduğu, olaylarla beraber yürümediği, hayatî yönü tarihi yönüne ağır basan bir teşri' metodu gibi kabul edilmediğidir. Aslında icma'ın gerçeği böyle değildir. Çünkü, tarihî olanını istisna edersek, icma'ın aslı halis içtihat olup bu içtihat ile ferdî kıyas içtihadı, istihsan, âdet, ihtiyaç, zaruret, maslahat ve benzeri akfî ilkelere dayalı içtihatlar arasında herhangi bir fark yoktur. Aralarında sadece şu fark vardır: İcma' hal ve akd yetkisine sahip fakihlerin, toplumun herhangi bir sorunu hakkındaki görüşlerinin birleşmesinden ibarettir. Birinciler ferdî görüş, ikinciler ise cemaat görüş olarak tezahür eder. Bu bakımdan hükmünün kuvvetliliği ve verdiği bilgi bakımından ferdî olan içtihatlardan daha üstündür.

İlk teşri' dönemlerinde icma' Müslüman toplumun sorunlarını çözmede büyük bir rol oynamıştır. İcma'ın senedi, dayanağı bu dönemde ya Kitap, yahut sünnet, yahut kıyas, yahut ihtiyaç, yahut zaruret, yahut maslahat, yahut istihsandı. Nitekim bu ilkeleri Hz. Ömer'in halifeliliği dönemindeki icma'larda görmemiz mümkündür. Sahâbenin, Müellefe-i Kulûb özelliğini kaybetmiş olanların zekâtın payının maslahata dayalı olarak düşürülmesi hakkındaki istihsanî görüşü üzerinde birleşmeleri, savaş esnasında hırsızlık yapanlara karşı el kesme cezasının uygulanmaması üzerinde ittifakları, Irak ve Şam topraklarının ordu mensupları arasında taksim edilmeyip haraç karşılığında gayr-i müslim sahiplerinin

ellerinde bırakılması üzerinde görüş birliğine varmaları ve benzeri icma'lardır. Sahâbe bu olaylarda icma'a varırken maslahat, sedd-i zerayi', ihtiyaç ve zaruret gibi akfî delillere dayanmışlardır.

Çağımızda icma'ı, hükmü dondurulmamış, canlı, ihtiyaç ve zaruretlere göre olaylarla beraber yürütülen teşri' metotlarından biri olarak kabul etmemiz zarurîdir. Kıyas ve diğer içtihat metotlarını, hükmü dondurulmuş bir nas gibi kabul etmemiz nasıl mümkün değilse, icma'ı da öyle kabul etmemiz mümkün değildir. İcma' ile diğer içtihat metotları arasındaki fark şudur: İcma'nın hükmü, kabul edilme ve uyulma zorunluluğu bakımından çoğunluk veya ferdî görüşlerin hükmünden daha kuvvetli olup ona karşı çıkmak mümkün değildir. Fakat, özellikle mezhebî teşri' anlayışı çerçevesinde çoğunluk ya da ferdî görüşlere karşı çıkmak, bunlarla amel etmemek mümkündür. Çünkü bu mezheplerde ihtilâf söz konusudur.

O halde fakihlerin, icma'nın hükmü dondurulmuş bir nas gibi kabul etmelerinin sebebi nedir? Bu soruya geniş çerçevede cevap verebilmek için araştırmacıların araştırmalarını bu noktada odaklamaları gerekir. Konunun kesinlik kazanması ve tam olarak aydınlanmasını geleceğin araştırmacılarına bırakıyor, biz sadece kanâatimizi zikrederek konuyu burada noktalamak istiyoruz.

Kanaatimizce bu anlayışın oluşmasında etkili olan başlıca sebep devlete ait istişarî bir iş olma anlamında, İslâm teşri'inin tatile uğratılmış ve durdurulmuş olması; bunun tabii bir sonucu olarak da tarih boyunca düşüncenin dondurulmasıdır. Devlete ait olma anlamında teşri'in, yani kanun yapma işinin ortadan kalkması ile birlikte insanlar arasında icma'ı, hükmü bütün zaman ve mekânlar itibarıyla dondurulmuş tarihî bir olay olarak kabul etme düşüncesi yayıldı. Fakat, çağımızın olaylarına göz attığımızda tarihte yapılmış icma'ların birçoğunun gerekçe ve dayanağının değiştiğini görürüz. Bu durum çağın önemli sorunlarını çözebilmek için yeni icma'ların yapılmasını zarurî kılmaktadır. Her asrın şartlarında ve her zaman, nasıl olaylarla ilgili olarak içtihatla bulunmak gerekli ve vacip ise, şartlara uygun olarak yeni icma'larda bulunmak da elbette vaciptir. Çünkü teşri'in var olması tabii olarak icma'nın da bulunmasını gerektirir, bundan kaçış mümkün değildir. Her asırda İslâm teşri'inin bulunması önemli bir iş olup Müslümanlara ait dünya çapında istişarî bir konseyin bulunmasına bağlıdır. Daha önce, tarihte yaşamış bulunan Sahâbeden sonraki fakihlerin bu soruna değinme, yahut onu çözüme kavuşturma inşânına sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü bu fakihler devlet yöneticisi ya da doğrudan doğruya sorunları çözüme kavuşturmak için sorumluluk yüklenmiş kişiler de değillerdi. Belki sivil halk tarafından kendilerine çeşitli sorular yöneltiliyor, sultanların baskısı altında bulunmalarına rağmen, onlar da bu sorulara kendi başlarına içtihadla bulunarak cevap vermeye çalışıyorlardı. Bu ilk fakihlerden sonra gelenler de tabiatıyla onların izinden yürümüş, Sahâbe ve Tâbiûndan gelen icma'ları aynen kabul etmişlerdir.

X. GÜNÜMÜZDE İCMA'IN TARİFİ

Daha önce icma'nın çeşitli târiflerini tafsilatı ile zikretmiştik. Ancak, bu târifler de-ğindiğimiz anlamda her asırdaki icma'nın gerçeğini yansıtmıyor, onun üstlendiği rolü kapsamıyor, icma'a canlılığını vermiyor, zaman içinde yenilenme, tekrarlanma ve şartlara göre değişmesine imkân vermiyor, belki onu tarihî bir olay gibi donmuş gösteriyor. Ancak burada şunu söylememiz mümkündür: Bu târifler tarihteki olaylardan çıkarılmış tanımlar olup, icma' o dönemlerde, diğer içtihat usullerinde olduğu gibi, bu şekilde anlaşılıyordu. Çünkü usul âlimleri başlangıcından günümüze fikh usulü ilmini İslâm teşri' tarihi gibi bir ilim olarak okutmuşlar, bu sebeple usul ilminin okutulmasından beklenen sonucu alamamışlardır. Çünkü fikh usulünün okutulmasının asıl amacı her asırda yaşayan Müslümanların sorunlarını çözecek müçtehitlerin yetişmesini sağlamak, günden güne bunların sayı-

sını artırmaktır. Fakat, üzülecek belirtmeliyiz ki; günümüze kadar bunun tam tersi oldu. Müçtehitlerin sayısı artacak yerde azaldı. Fıkıh usulü ve içtihat metotlarının tedvininden ve medreselerde okutulan bir ilim durumuna getirilmesinden sonra, sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde olduğu gibi tarih boyunca şer'î hükümler çıkaracak müçtehit âlimler yetişmemiştir. Oysa işin tabiatı gereği, fıkıh usulünün bir ilim dalı olarak tedvininden ve ders olarak okutulmasından sonra çok sayıda müçtehidin yetişmesi ve sahâbe ile tâbiûn'a göre daha büyük bir gelişme göstererek bunların sayılarının artması gerekirdi.

Bu vesile ile bir noktaya daha işaret etmek istiyoruz. Kanaatimizce, bir şey tedvin edilip ilim haline getirilince ölür. İslâm fıkhnının ölmesi bir yönü ile tedvin edilmesine de bağlıdır. Çünkü fıkıh sahâbe döneminde canlı olup bu dönemde nazariye uygulama ile beraber yürüyordu. Fakat daha sonra tedvin edilince ilim oldu ve ölü durumuna geldi.

Bu açıklama niteliğindeki uzun girişten sonra şimdi de icma'nın târifine geliyoruz. Çağımızda icma'nın târihi nedir? Başka bir ifade ile çağımızın ihtiyaç, zaruret ve özel şartlarına göre gerçek yüzü ile icma'ı nasıl târif etmeliyiz? Kanaatimizce icma'nın aşağıdaki şekilde târif edilmesi mümkündür:

İcma'; sözlükte (جمع) kökünden alınmış olup Arap dilinde: (جمع جمعا المتفرق) denilir. Bunun anlamı; birini diğerine ekledi, ilâve etti, demektir. Yine Arapça'da: (اجمع القوم على كذا) = denilir. Yani bir topluluk bir noktada birleşti, demektir. İttifak etmek ise, bu işi gerçekleştirenlerin bir mecliste ve bir mahalde bir araya gelip karar vermelerini gerektirir. Çünkü bir mekanda toplanma olmaksızın ittifak etmek söz konusu değildir. Bir mecliste bir araya gelmeksizin kişilerin fikirlerinin bir noktada birleşmesine ittifak değil tesadüf, yahut tevafuk denilir. Çünkü icma' sözcüğü if'al babından mastar olup müteaddî fiillerdendir. Müteaddî olan fiilin fail ve mef'ulünün bulunması gerekir. Fail burada hâl ve akd yetkisine sahip müçtehit kişilerdir.

İcma'nın terim olarak târihi: "İcma' Muhammed (AS)'ın ümmetinden hâl ve akd yetkisine sahip müçtehit kişilerin şûra meclisindeki müzakereleri sonucu Müslümanların herhangi bir sorununun hükmü üzerinde birleşmelerinden ibaret devlete ait resmî bir işidir."

Bu târif, bütün zamanları kapsayan genel bir târif olup Müslümanların ortaya çıkan sorunlarının çözüme kavuşturulması için müçtehitlerinin ölmesini ve üzerinden bir asırlık zaman diliminin geçmesini gerektirmemektedir. Çünkü Müslümanların ihtiyaç ve zaruretlarını çok kısa bir süre için de olsa, sınırlandırmak, durdurmak ya da tatil etmek mümkün değildir, nerede kaldı ki, bir asırlık bir zaman beklenmesi öngörülün. Belki Müslümanlar üzerine vacip olan görev, ortaya çıkan bütün sorunları acil bir çözüme kavuşturmaktır. Çünkü önemli sorunların beklemeye tahammülü yoktur. İşin doğrusunu en iyi bilen ulu Allah'tır.

bu isim' tahrif
hacsi?
Sımsıkı kadar tahrif
ayla oppis
celiksel olu n h h n n
bile be b o t e h n n.